

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин
Кафедра історії та теорії держави і права

Кваліфікаційна робота бакалавра
**на тему: СЕРЕДНЬОВІЧНА ФЕОДАЛЬНА СИСТЕМА ЯК ЗЕМНА
ПРОЕКЦІЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО**

Виконала: студентка навчальної групи ІСТ 22-1
спеціальність 032 «Історія та археологія»

Димарчук І.О.

Керівник д. іст. наук, доцент Морозов О. В.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент: Василенко В.О.
доктор історичних наук,
професор, професор кафедри історії
та політичної теорії
НТУ «Дніпровська політехніка»

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Димарчук І.О. Середньовічна феодальна система як земна проекція християнської моделі Царства Небесного. Кваліфікаційна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2026. 65 с.

Робота присвячена комплексному дослідженню взаємозв'язку між середньовічним соціально-політичним устроєм та християнською есхатологією. У ході дослідження проаналізовано, як теологічна концепція небесної ієрархії трансформувалася у реальні структури васалітету та станового поділу Європи. Джерельну базу дослідження становлять праці отців Церкви, зокрема Аврелія Августина, та середньовічних мислителів, таких як Псевдо-Діонісій Ареопагіт і Адальберон Ланський. Робота розглядає феодалізм не лише як економічну систему, а як сакралізовану модель «земного граду», що прагнув відобразити божественний порядок.

У роботі приділено значну увагу теологічному обґрунтуванню соціальної нерівності через теорію «трьох порядків» та сакралізації монархічної влади як земного віддзеркалення божественного суверенітету. Досліджено культурно-символічний вимір конфлікту між світською та духовною владами крізь призму боротьби за інвеституру. Окремо проаналізовано ритуали омажу та клятви вірності як квазі-релігійні акти, що скріплювали соціальну тканину середньовіччя. Завдяки цьому дослідженню можна краще зрозуміти витоки європейської політичної культури, формування ієрархічного мислення та вплив релігійної догматики на становлення державних інститутів.

Ключові слова: *феодалізм, Царство Небесне, ієрархія, теологія влади, васалітет, Аврелій Августин, «три стани», сакралізація, середньовічна ментальність, політична думка.*

Annotation

Dymarchuk I.O. The Medieval Feudal System as an Earthly Projection of the Christian Model of the Kingdom of Heaven. Bachelor's thesis for the degree of "Bachelor" in specialty 032 "History and Archaeology". University of Customs and Finance, Dnipro, 2026. 65 p.

The work is devoted to a comprehensive study of the relationship between the medieval socio-political order and Christian eschatology. The study analyzes how the theological concept of heavenly hierarchy was transformed into the actual structures of vassalage and the estate division of Europe. The source base of the research consists of the works of the Church Fathers, in particular Aurelius Augustine, and medieval thinkers such as Pseudo-Dionysius the Areopagite and Adalbero of Laon. The thesis considers feudalism not merely as an economic system, but as a sacralized model of the "earthly city" that sought to reflect the divine order.

Significant attention is paid to the theological justification of social inequality through the theory of the "three orders" and the sacralization of monarchical power as an earthly reflection of divine sovereignty. The cultural and symbolic dimension of the conflict between secular and spiritual powers is explored through the prism of the Investiture Controversy. The rituals of homage and the oath of fealty are analyzed separately as quasi-religious acts that secured the social fabric of the Middle Ages. This research allows for a better understanding of the origins of European political culture, the formation of hierarchical thinking, and the influence of religious dogma on the development of state institutions.

Keywords: *feudalism, Kingdom of Heaven, hierarchy, theology of power, vassalage, Aurelius Augustine, "three estates", sacralization, medieval mentality, political thought.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОКТРИНИ ТА ФЕОДАЛЬНОЇ СИСТЕМИ.....	9
1.1. Християнська концепція Царства Небесного та її соціально- політичні імплікації.....	9
1.2. Витоки та сутність середньовічної феодальної системи.....	16
Висновок до 1 розділу.....	24
РОЗДІЛ ІІ. ФЕОДАЛЬНА ІЄРАРХІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НЕБЕСНОЇ МОДЕЛІ.....	27
2.1. Сакралізація влади та принцип ієрархії у феодальному суспільстві.....	27
2.2. Становий поділ суспільства і його теологічне обґрунтування.....	32
Висновок до 2 розділу.....	37
РОЗДІЛ ІІІ. КУЛЬТУРНО-СИМВОЛІЧНІ ПАРАЛЕЛІ ТА РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЇ «ЗЕМНОГО ЦАРСТВА БОЖОГО».....	40
3.1. Символізм та ритуали феодальної доби у контексті християнської доктрини.....	40
3.2. Рецепція та трансформації.....	47
Висновок до 3 розділу.....	54
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60

ВСТУП

Актуальність дослідження: обумовлена необхідністю глибокого розуміння історичних механізмів формування соціально-політичних структур, де духовні ідеї тісно перепліталися з правовими та економічними інститутами.

Середньовіччя стало періодом, коли християнська доктрина не лише впливала на моральні цінності, а й закріплювала конкретні форми влади та соціальної ієрархії, визначаючи роль кожного члена суспільства. Аналіз цих процесів дозволяє простежити, як релігійні принципи інтегрувалися в політичні та правові механізми, формуючи стабільну модель феодального ладу.

Вивчення середньовічної феодальної системи є актуальним і з точки зору правознавства, оскільки вона стала основою для розвитку європейських правових інститутів та станових норм, які вплинули на подальше формування державності та верховенства права.

Розуміння того, як християнські уявлення про Царство Небесне трансформувалися у конкретні правові й соціальні структури, сприяє кращій оцінці витоків сучасних правових норм і принципів взаємодії між владою та суспільством.

Соціально-політична значущість дослідження проявляється в аналізі впливу релігійної легітимності на формування станових відносин та політичної влади. Сакралізація феодальної влади та обґрунтування ієрархії через християнську доктрину дозволяли підтримувати стабільність соціальної системи та регулювати взаємини між різними групами населення. Вивчення цих процесів допомагає глибше зрозуміти роль релігійних ідеалів у формуванні соціальних норм і практик управління.

Актуальність дослідження також зумовлена культурно-символічним аспектом феодальної системи, де ритуали, церемонії та сакральні символи виступали інструментами легітимізації влади і підтримки суспільного порядку.

Аналіз цих елементів дозволяє простежити, як християнська ідея Царства Небесного відображалася у земних практиках, створюючи комплексну систему взаємозв'язку релігії, права і політики.

Нарешті, актуальність дослідження полягає у можливості застосування історико-правового досвіду середньовічної Європи для сучасних соціально-правових досліджень.

Розуміння того, як духовні концепції впливали на політичну організацію та правові норми, дозволяє оцінити механізми трансформації ідеалів у конкретні практики, що є важливим для аналізу сучасних процесів легітимізації влади, формування правової культури та взаємозв'язку моральних і правових норм у сучасному суспільстві.

Об'єкт дослідження є середньовічне феодальне суспільство та його інституційні механізми, що відображали моральні та духовні принципи християнської доктрини.

Предмет дослідження: є взаємозв'язок між християнською концепцією Царства Небесного та структурою феодальної системи, включно з її соціально-політичними, правовими та культурними проявами.

Метою даної кваліфікаційної роботи є: полягає у комплексному аналізі середньовічної феодальної системи як земної проекції християнської моделі Царства Небесного, визначенні взаємозв'язку релігійних ідеалів з політичними, соціальними та правовими інститутами середньовічного суспільства та оцінці їхнього впливу на подальший розвиток європейського права і державності.

Для досягнення поставленої мети потрібно реалізувати наступні завдання:

Розкрити зміст християнської концепції Царства Небесного та визначити її ключові соціально-політичні імплікації для середньовічного світогляду.

Дослідити витоки та правову сутність феодальної системи, проаналізувавши її як механізм організації суспільства в умовах децентралізації влади.

Проаналізувати процеси сакралізації влади та виявити механізми легітимації монархічного управління через апеляцію до божественного авторитету.

Обґрунтувати ієрархічну структуру феодального соціуму як земне відображення небесної моделі, спираючись на теологічні вчення про станову організацію.

Виявити роль символізму та ритуалів (зокрема омажу та присяги) у закріпленні юридичних зобов'язань та наданні їм сакрального статусу.

Дослідити процеси рецепції та трансформації середньовічних ідей «праведного закону» в сучасних правових системах та в контексті європейської інтеграції України.

Територіальні межі дослідження охоплюють терени **Західної та Центральної Європи**, що входили до складу Франкської імперії, Священної Римської імперії, а також королівств Франції та Англії. Саме на цих землях християнська модель «Царства Небесного» найповніше трансформувалася у феодальну ієрархічну структуру та сформувала класичну систему васально-ленних відносин.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період **V–XV століть**.

Методи та методологія досліджень:

Методологічну основу роботи становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, що дозволили комплексно розглянути феномен феодалізму через призму християнської докторини:

Метод аналізу наукової літератури та історичних джерел: застосований для опрацювання теологічних праць (Августина Блаженного, Фоми Аквінського) та правових пам'яток середньовіччя, що дозволило реконструювати ідеологічне підґрунтя «Земного Царства Божого».

Системний підхід: надав можливість розглянути феодальну систему не як розрізнені акти володіння землею, а як цілісну структуру, де релігія, право та соціальна ієрархія перебувають у нерозривному взаємозв'язку.

Порівняльно-правовий аналіз: використаний для зіставлення світського феодального права з нормами канонічного права, а також для аналізу відмінностей у сприйнятті влади в різних регіонах середньовічної Європи.

Метод історичної реконструкції та герменевтики: дозволив розкрити символічний зміст середньовічних ритуалів (омажу, інвеститури) та інтерпретувати їх як юридично значущі акти, що мають сакральну природу.

Метод теоретичного узагальнення та синтезу: застосований для формулювання загальних висновків щодо тяглості європейської правової традиції та особливостей трансформації середньовічних концепцій у сучасному правовому полі.

Історіографічний огляд є ключовим елементом дослідження, оскільки дозволяє систематизувати існуючі наукові підходи до розуміння феодалізму як соціокультурного та релігійно-політичного феномену. Джерельну та наукову базу роботи можна розділити на кілька тематичних груп.

Фундаментальні дослідження феодального суспільства та західної медієвістики.

Основою для розуміння соціальної структури середньовіччя стали праці класика французької школи «Анналів» М. Блока [44], який розглядає феодалізм як цілісну цивілізаційну модель, побудовану на особистих зв'язках та васалітеті. Важливим доповненням є праці С. Рейнольдс [61], яка переосмислює поняття ленів та васалів, закликаючи до критичного перегляду традиційних термінів. Соціально-економічні аспекти, зокрема маноріальну систему в Англії, детально аналізують В. Делабастіта та С. Маес [46], підкреслюючи роль взаємодії соціальних груп у ранньому середньовіччі.

Теоретичне осмислення категорії «феодалізм» у сучасній науці представлено роботами А. Герро [50, 51, 52], який досліджує майбутнє медієвістики та

теоретичні горизонти цього поняття, а також Л. Кухенбуха [58], який аналізує «феодалізм» як політизоване поняття в науковому дискурсі.

Особливе місце в історіографії посідає праця Е. Канторовича «Два тіла короля» [56], яка є засадничою для нашого дослідження. Вона розкриває генезу середньовічної політичної теології та ідею сакрального характеру монаршої влади. Проблему морального авторитету як ресурсу влади досліджує Р. Б. Холл [53], а розвиток сакральної королівської влади у Франції за часів Філіпа Августа — Д. Генрі-Ноель [54].

Взаємозв'язок між секулярною владою та сакральним авторитетом у Центрально-Східній Європі висвітлено у збірнику під редакцією К. Йовановича та С. Мільяна [55]. Питання ієрархічності та відображення небесної структури в суспільстві аналізує Д. Васіліу [64].

Роль християнства у формуванні середньовічного простору досліджується в «Оксфордському довіднику з середньовічного християнства» під редакцією Дж. Арнольда [43]. Символіку та ритуали як дієві інструменти легітимації порядку розглядають Б. Кук та Г. Мейсі [45].

Сучасні богословські та історичні інтерпретації концепції «Царства Божого» та його переживання в людській історії представлені роботами Ф. Аппія-Кубі [42], В. Раушенбуша [60] та В. Вілліса [65]. Соціальну роль релігії у феодальному суспільстві ґрунтовно проаналізував Е. Гендроліс [48], а загальний вплив церкви на стабільність соціуму — Д. Россі [62].

Вагомий внесок у дослідження інтелектуальної моделі феодалізму та християнської цивілізації як богословсько-лінгвістичної моделі зробив Г. М. Виноградов [21, 22, 23, 25]. Його праці допомагають зрозуміти алгоритми створення середньовічними інтелектуалами символічних моделей суспільного устрою.

Філософську думку Київської Русі та релігійні основи державності досліджували С. В. Бондар [6], В. С. Горський [32] та К. Зборовська [33]. Питання утвердження християнства та імплікативної філософії розкрито у працях М. Ю. Брайчевського [2, 19], чії ідеї аналізуються В. Агєєвим [1] та С.

Брайчевським [20]. Великий масив робіт О. В. Борисової [8, 12, 13, 15] присвячений парадигмальному підходу до духовності, феномену Klimata та зв'язку Медіоланського едикту з сучасними правами людини.

Для загального контексту розвитку середньовічної Європи було використано підручники та посібники В. О. Балуха [4], А. В. Беззубенка [5], М. О. Рудя [37], а також «dtv-Atlas» Г. Кіндера та В. Хільгемана [35]. Юридичні аспекти Франкської держави представлені у працях Ю. С. Шемшученка [41].

Дослідження спирається на античні джерела, що сформували географічні та світоглядні уявлення середньовіччя: праці Геродота [27], Плінія Секунда [26], а також східні свідчення Ал-Марвазі [2] та Ал-Масуді [3]. Безпосереднім джерелом з історії раннього середньовіччя та духовного життя є «Діалоги» Григорія Великого [38] та «Історія франків» Григорія Турського [31].

Таким чином, представлена історіографія демонструє багатогранність підходів до теми: від класичної соціально-економічної історії до сучасної політичної теології та інтелектуальної історії, що дозволяє автору комплексно реалізувати завдання кваліфікаційної роботи.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається з анотації, вступу, 3 розділи та 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (65 найменування). Загальна кількість сторінок 65.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ДОКТРИНИ ТА ФЕОДАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Християнська концепція Царства Небесного та її соціально-політичні імплікації

Досвід Бога в розвитку людської культури – це зустріч зі Словом Божим, на основі якого люди постійно розмірковують над своїми стосунками з Богом. «Слово, особливо явлене в християнському досвіді, є відображенням місії та мети християнського богослов'я. Християнське богослов'я встановлює надії та прагнення Царства Божого у світі з головною метою його перетворення». Історія Бога та життя разом із соціально-культурним середовищем народу була відома протягом усієї історії церкви та християнського богослов'я. Християнська церква інтерпретувала свої біблійні позиції щодо стосунків, які повинні існувати між церквою та суспільством, або загалом, як Бог пов'язувався або співпрацював на різних етапах змін людських починань [42, с.98].

У християнському світогляді поняття Царства Небесного (або Царства Божого) посідає ключове місце у вченні Ісуса Христа. Його проповідь розпочинається закликом до духовного оновлення, який звучить у Євангелії від Матвія: «Покайтеся, бо наблизилось Царство Небесне». Ці слова мають не лише релігійне, а й глибоке філософське значення. Вони засвідчують, що Царство Небесне не є віддаленою подією у майбутньому чи лише обіцянкою спасіння після смерті, а реальністю, яка вже починає діяти у світі. Ісус Христос проголошує прихід нового етапу історії людства — перетворення, яке має розпочатися у серці кожної людини. Люди можуть переживати спасительну діяльність Бога не лише як майбутню надію, але й як теперішню реальність. Тому питання включення передбачає, що етичні вимоги Нагірної проповіді представляють собою не лише належну відповідь на Царство Боже

як майбутню надію, але й як теперішній досвід. Таким чином, етика Царства - це відповідь, відповідь на благодатну, спасительну діяльність Бога [65, с.128]. Отже, Царство Небесне – це не тільки обітниця про вічне життя, а духовна дійсність, що стає доступною кожному, хто приймає Божу волю.

Теологічно поняття Царства Небесного тлумачиться як сфера, у якій панує Боже правління, Його воля та істина. Це царювання не обмежується простором чи часом, воно охоплює духовний вимір, у якому Бог є верховним правителем, а людина, приймаючи Його волю, входить у стан гармонії з Творцем [3, с.239].

Християнська доктрина підкреслює, що це царство має подвійний характер: воно вже діє серед людей через присутність Святого Духа, але водночас очікує свого повного втілення у майбутньому, коли настане завершення історії. Такий підхід, відомий як «вже, але ще не повністю», пояснює, що віруючі вже належать до Божого царства духовно, але його абсолютна форма з'явиться лише після остаточної перемоги добра над злом.

Євангельські тексти представляють Царство Небесне не як абстрактну ідею, а як реальність, доступну через досвід віри. Ісус Христос описував його у численних притчах, використовуючи прості й водночас глибокі образи, знайомі кожній людині [7, с.86].

У притчі про гірчичне зерно Царство порівнюється з маленьким насінням, яке, виростаючи, стає великим деревом, що дає притулок птахам небесним. Цей образ символізує те, що Божа справа, хоч і починається з малого, має потенціал безмежного зростання. У притчі про скарб, захований у полі, Ісус показує, що Царство Небесне є безцінною цінністю, заради якої варто відмовитися від усього іншого.

Такі приклади свідчать, що Царство це не віддалена утопія, а живий процес, який розгортається у повсякденному житті людини, коли вона приймає віру, істину і любов [10, с.119].

З морально-етичного погляду вхід до Царства Небесного можливий лише через духовне очищення і внутрішню зміну. Ісус наголошував, що

потрапити туди можуть лише ті, хто виявляє покору, чистоту серця, смирення та щирість. У Нагірній проповіді Христос проголошує: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне».

Ця фраза не означає матеріальної бідності, а вказує на внутрішню відкритість до Божої благодаті, здатність відмовитися від гордості, самолюбства та егоїзму. Смирення стає не слабкістю, а джерелом сили, оскільки воно відкриває шлях до справжнього духовного життя. Людина, яка визнає свою залежність від Бога, виявляє готовність жити за Його законами і цінностями [13, с.141].

Християнська концепція Царства Небесного має також глибокий соціальний вимір. Вона формує нове бачення людської спільноти, в основі якого лежить принцип братерства, любові та взаємної підтримки.

Ті, хто визнають Божу владу, покликані діяти в дусі справедливості, миру і милосердя, реалізуючи Божу волю не лише у приватному, але й у суспільному житті. Ідея Царства Небесного трансформує погляд людини на соціальний устрій: вона підкреслює, що справжня влада полягає не у пануванні, а у служінні, а закон має бути виразом Божої правди і добра. Таким чином, духовні принципи стають основою морального порядку, який здатен впливати на суспільні відносини, законодавство і політику [16, с.12].

Царство Небесне – це не абстрактна релігійна доктрина, а реальна, динамічна сила, яка перетворює особистість і суспільство. Воно охоплює всі аспекти людського існування – від внутрішнього духовного стану до моральних і соціальних норм, що регулюють життя спільноти. Царство Небесне це не просто місце, а стан єдності людини з Богом, у якому зникають протиріччя між вірою і дійсністю, між небесним і земним.

У соціально-політичному контексті християнська концепція Царства Небесного має надзвичайно глибокий зміст і суттєві наслідки для розуміння ролі людини у світі. Згідно з християнським вченням, Царство Боже це не лише майбутня небесна реальність, а духовна присутність, що вже існує серед людей [14, с.72].

Це означає, що християнин не просто очікує на участь у Царстві після смерті, а вже тепер є його громадянином і носієм його цінностей. Такий підхід змінює саме уявлення про людську відповідальність перед суспільством. Людина, яка визнає себе членом Божого Царства, покликана діяти відповідно до його моральних принципів: любові, миру, справедливості, чесності та милосердя.

Ці риси не повинні бути лише приватною доброчесністю, а мають виявлятися в усіх суспільних відносинах від сім'ї до політики, від економіки до громадського життя [11, с.158].

Визнання Царства Небесного як духовної, але водночас реально присутньої сили створює певний виклик для існуючих політичних і правових систем. Християнська ідея Божого панування нагадує, що жодна земна влада не є абсолютною, оскільки вища влада належить Богові. Державні інституції, уряди, суди, закони – усе це повинно розглядатися не як самоціль, а як засіб забезпечення морального порядку й добробуту людини. Християнська традиція не заперечує потреби держави чи законів, але наголошує, що вони мають відповідати вищому моральному закону Божій волі, яка є джерелом справедливості [4, с.72]. Церква та народ, визначені в межах Царства Божого, впливають на встановлення Царства Божого, але «державна була здатна зробити внесок у встановлення Царства Божого тут, на землі, під керівництвом церкви» [59, с.93]. Така позиція взаємовідносин між церквою та суспільством спонукала католицьку соціальну думку розвивати цілеспрямовані та переконливі богословські позиції щодо питань держави та добробуту народу. Вона також дала церкві потужну силу взаємодіяти з політиками та системами управління в історії взаємовідносин церкви та держави по всьому світу.

Це означає, що влада, яка перетворюється на інструмент гноблення чи несправедливості, втрачає свій моральний авторитет. Таким чином, Царство Небесне стає духовним мірилом, за яким оцінюється будь-який політичний режим або суспільний лад.

Християнська концепція Царства також має безпосередній стосунок до теми соціальної справедливості. Вона підкреслює, що Божя влада особливо виявляється у турботі про тих, хто в земному житті є знедоленими, приниженими або позбавленими можливостей. Саме ці люди, яких світ часто вважає слабкими, у Божому Царстві займають особливе місце. У Нагірній проповіді Христос наголошував, що «вбогі духом» і «спраглі правди» успадковують Царство Боже [21, с.163].

Така позиція має не лише релігійне, а й соціальне значення: вона зобов'язує християнську спільноту діяти в інтересах соціальної рівності, допомагати нужденним, виступати проти несправедливості та дискримінації. Звідси бере початок ідея християнського соціального служіння, яке втілює принцип любові до ближнього у конкретних діях — допомозі, підтримці, милосерді.

Ісуса слід розуміти з точки зору його ролі в соціально-історичних реаліях народу в етико-есхатологічному ключі, щоб життя в теперішньому не відкладалося на майбутнє, а завжди прагнуло перетворення навіть у теперішніх реаліях народу. Справи та слова Ісуса символічно продемонструвалися у посланні «Царства Божого», яке лунало у вухах людей. Усе вчення Ісуса та його мислення зосереджувалися на надії на Царство Боже. Його моральні вчення отримують своє справжнє значення лише тоді, коли їх розглядали з центру. Він не був грецьким філософом чи індуїстським пандитом, який навчав людину шляху звільнення від світу та його пристрастей, а єврейським пророком, який готував людей до праведного суспільного ладу. Добро, яке він прагнув створити в людях, завжди було тим добром, яке дозволило б їм жити праведно зі своїми ближніми та створювати справжнє соціальне життя [60, с.55].

Ідея Царства Небесного передбачає також, що закон і політичний устрій мають моральну природу. Вони не повинні бути нейтральними щодо добра і зла, адже їхнє завдання служити істині та захищати гідність людини. Християнська правова думка впродовж століть формувала уявлення про

«праведний закон», який відповідає природному праву, тобто моральним засадам, закладеним у людській природі Богом [24, с.37].

У цьому контексті політика і право повинні бути не інструментом влади, а механізмом реалізації Божої справедливості. Якщо закон сприяє захисту слабких, утверджує рівність, підтримує мир і свободу совісті, то він виконує своє божественне призначення [5, с.107].

Разом із тим християнське розуміння Царства Небесного не зводить його до політичного устрою. Ідея Божого панування не передбачає створення теократичної держави, де духовна і світська влада повністю збігаються.

Навпаки, християнство визнає автономію земних влад, але наголошує на їхній моральній відповідальності перед Богом. Церква не повинна підмінювати державу, але має право нагадувати суспільству про моральні засади, на яких повинні ґрунтуватися закони й політичні рішення.

Одним із ключових наслідків християнського розуміння Царства Небесного є усвідомлення його трансформаційної ролі у розвитку культури та суспільства. Принципи цього Царства не зводяться лише до духовного життя людини, а мають безпосереднє відношення до суспільних процесів, формування моральних норм та ціннісних орієнтирів [9, с.179]. «Християнська релігія вчить, що весь Всесвіт і всі його мешканці, включаючи нас самих, були створені та підтримуються Богом, який любить кожного з нас. Існування Бога та його взаємодія з нами дає нам глибше розуміння кінцевої природи речей, ніж ми могли б мати його інакше. Бо навіть якщо ми не можемо зрозуміти, чому існує Бог, принаймні ми можемо зрозуміти, чому існують закони природи та чому існують люди, тому що Бог створив і підтримує, і він прагне досягти доброго стану речей» [63, с.154].

Коли християнські спільноти усвідомлюють, що присутність Божого Царства означає утвердження Божої справедливості, любові та милосердя у світі, вони стають покликаними змінювати соціальний порядок. Це включає переосмислення освіти, мистецтва, політики та всіх форм громадянського життя в дусі Євангелія. Таким чином, християнська етика стає не лише

внутрішнім переконанням, а й орієнтиром для суспільного оновлення.

Особливе місце у цьому контексті займає переосмислення економічних, політичних і культурних структур. У світлі Божого Царства такі сфери, як бізнес, праця чи екологічна відповідальність, набувають нового виміру: вони стають простором служіння, а не лише інтересів.

Етика праці ґрунтується на гідності людини, а не на прагненні прибутку; екологічна свідомість розглядається як продовження Божого доручення піклуватися про створений світ [15, с.148].

Не менш значущим аспектом є глобальний вимір Царства Небесного. Воно не обмежується жодними національними кордонами чи культурними рамками, оскільки його сутність універсальна [4, с.79].

У сучасному світі, де глобалізація стирає межі між народами, християнське бачення Царства закликає до утвердження справедливості, миру та солідарності на міжнародному рівні. Це означає, що християнська свідомість не може бути ізольованою від глобальних проблем питань біженства, нерівності, війни чи екологічних катастроф.

Водночас концепція Царства має і правовий аспект, що знаходить свій вияв у розумінні державного управління та законодавства. Держава, яка прагне діяти в дусі Царства Божого, повинна забезпечувати не лише формальну законність, а й справжню рівність громадян перед законом, повагу до гідності кожної людини, свободу совісті та релігійного вибору. Таке бачення формує основу для створення соціально справедливого правопорядку, у якому головною метою стає благо всієї спільноти, а не привілеї певних еліт [26, с.73].

Однак ідея Царства Божого, застосована до суспільного життя, не позбавлена небезпек і суперечностей. Упродовж історії християнства не раз траплялися випадки, коли цей образ тлумачили занадто політично або, навпаки, надто духовно.

З одного боку, існували спроби створити «земне царство Божого», що часто призводило до релігійного фанатизму чи авторитаризму. З іншого деякі

віруючі обмежували розуміння Царства лише особистим духовним досвідом, ігноруючи соціальні та етичні виклики [29, с.115].

Отже, християнська концепція Царства Небесного виступає не лише духовною категорією, а й глибокою соціально-політичною ідеєю, що формує нове бачення світу, людини та суспільства. Вона ґрунтується на визнанні верховної влади Бога, Який покликаний установити справедливість, милосердя та любов як основоположні принципи людського співжиття. Царство Небесне розуміється як реальність, що вже присутня серед людей через моральне відродження особистості, духовну єдність спільноти та утвердження Божої правди у суспільному житті. Його суть полягає не лише в очікуванні майбутнього спасіння, а у творенні морального ладу, де духовність поєднується з практичною дією, спрямованою на оновлення світу.

Соціально-політичні імплікації Царства Небесного виражаються в необхідності переосмислення всіх сфер життя від культури до законодавства у світлі євангельських принципів. Християнська думка стверджує, що держава, суспільство та міжнародна спільнота мають діяти відповідно до моральних законів Божого царювання, забезпечуючи гідність, рівність і мир.

У цьому сенсі Царство Небесне є джерелом натхнення для побудови справедливого соціального порядку, вільного від егоїзму, насильства й нерівності.

1.2. Витоки та сутність середньовічної феодалної системи

Після занепаду Західної Римської імперії у V–VI століттях на теренах Європи почала формуватися нова політична реальність, позначена децентралізацією влади та поступовим розпадом імперських інституцій. Колишня імперська адміністрація, яка забезпечувала порядок і централізоване управління, втратила свою ефективність.

Водночас на європейські землі обрушилися хвилі вторгнень варварських народів германців, слов'ян, угорців, норманів і вікінгів, що

призвело до глибокої кризи державного устрою. У результаті місцеві громади, позбавлені сильної центральної влади, змушені були створювати власні системи захисту та управління [31, с.578].

Перші елементи феодалних відносин виникли ще на ґрунті пізньоримських інститутів власності та служби, зокрема у формі земельних наділів *beneficium*. У цій системі власник або володар передавав землю іншій особі за умови виконання певних обов'язків, передусім військової чи адміністративної служби [37, с.68].

Така практика поступово перетворилася з тимчасової форми землекористування на стабільний соціально-правовий механізм. У міру занепаду централізованої держави земля ставала головним джерелом влади, економічного добробуту й політичного впливу. Саме навколо земельних відносин формувалася нова система взаємозалежностей, у якій особисті обов'язки та вірність ставали не менш важливими, ніж право власності.

Поступово феодалні відносини набули чіткої структури виникла ієрархія васалітету, у межах якої король або великий володар надавав землю (феод) своїм васалам в обмін на військову службу чи адміністративну підтримку. Такий обмін зобов'язань не був суто економічним, а мав виразний правовий і символічний характер [36, с.87].

Васал присягав своєму панові у вірності, обіцяв допомогу і захист, натомість отримував право користування землею, з якої міг утримувати власне господарство або залучати залежних селян. Зі свого боку, пан зобов'язувався охороняти свого васала, гарантувати йому безпеку та право на володіння феодом. Таким чином формувався замкнений цикл взаємних прав і обов'язків, що визначав не лише соціальний статус особи, а й систему політичної влади у середньовічному суспільстві.

Зміцнення системи васалітету у IX–X століттях призвело до суттєвої децентралізації влади. Після розпаду імперії Карла Великого європейські монархії втратили колишню єдність, а великі землевласники почали діяти як напівнезалежні правителі на своїх територіях [39, с.51].

Місцеві лорди встановлювали власні норми управління, здійснювали судочинство, організовували військові дружини та самостійно збирали податки. У багатьох регіонах саме феодал став основною одиницею політичного життя, замінюючи собою державний інститут. Така система фактично перетворювала державу на союз володінь, пов'язаних між собою мережею васально-ленних зобов'язань [50, с.145].

Саме у цьому полягає правова сутність середньовічного феодалізму у розподілі влади між численними суб'єктами, об'єднаними не загальним законом, а системою взаємних присяг і договорів.

Окрему роль у розвитку феодальної системи відігравала юридична формалізація відносин між паном і васалом. Цей зв'язок закріплювався через урочистий обряд *homage* принесення васальної присяги, який супроводжувався передачею землі або символів влади, таких як перстень, жезл чи документ. Обряд мав величезне правове значення, адже визначав не лише матеріальні права, а й особистий статус учасників. Оскільки васал був вільною людиною, ці стосунки, хоча й нерівні, розглядались як такі, що мали добровільну та взаємну якість, що суттєво відрізняла їх від стосунків лорда з його селянами-орендарями або підданими. Васси або васали вступали у васальну залежність шляхом ритуалу, відомого як комендація, та складання клятви вірності. Комендація та клятва зв'язували їх до служби своїм панам довічно, вони могли піти, лише якщо пан скоїв проти них певні злочини. В обмін на службу васала пан пропонував захист та певну форму чи ступінь утримання, або роблячи людину членом свого домогосподарства, або надаючи певну заробітну плату, чи то натурою, грошима, чи землею [61, с.18].

Вірність, честь, взаємна відповідальність і захист ці морально-правові категорії стали основою феодальної етики. Водночас система була побудована на суворій ієрархії, у якій кожен мав свого пана і водночас міг бути паном для інших, нижчих за статусом васалів [58, с.300].

Селяни працювали на землях пана, сплачували податки, виконували

панщину чи інші форми служби, отримуючи натомість захист і можливість проживання. Такий обмін послуг створював стійкий соціально-економічний порядок, який забезпечував феодалу виробничу базу, а селянину мінімальний рівень безпеки й стабільності в умовах постійної зовнішньої загрози [39, с.95].

Також варто зазначити, що сільськогосподарський прогрес матеріалізувався завдяки довгому ланцюгу невеликих удосконалень, таких як поява змішаних систем землеробства, сівозміна та підтримуюче використання тваринництва. Існували великі відмінності в тому, наскільки керівники маєтків могли успішно адаптувати та застосовувати нових передових методи. У такому контексті інституціоналізована взаємодія між групою феодалних землевласників мала великий вплив для матеріалізації поширення сільськогосподарських знань, що можна вважати позитивною стороною [46, с.12].

Також варто згадати про замкових воїни, серед інших груп, вони належали до замкового округу, але були найвизначнішими серед них. Статус замкових воїнів був подібним до інших спеціальних типів умовних вольностей, які належали іншим. Найважливішим аспектом була їхня військова служба та той факт, що замкові воїни обіймали посади в замковому окрузі. Це відрізняло їх від інших груп, які можна було знайти в замковій системі, оскільки інші мали службові зобов'язання з роботою або були людьми, які служили військову службу, але не вважалися замковими воїнами. Природно, воїни хотіли стати дворянами королівства (*nobiles regni*), мати свободи без будь-якої служби, оскільки їхній статус іноді був невизначеним; вони не могли мати гарантії своїх прав у кожному випадку. Якщо король дарував свої землі магнату, воїни замку переходили з-під юрисдикції правителя до юрисдикції нового власника. Особливий статус воїнів замку був проблемою, і рано чи пізно магнат хотів його скасувати. У цьому випадку воїни втрачали свої особливі свободи та ставали селянами-орендарями (*iobagio*) [55, с.62-63].

Середньовічна феодальна система виникла як правова, соціальна й економічна реакція на розпад імперських структур і потребу в новій формі організації суспільства [32, с.82].

Її витоки сягають пізньоримських інститутів, однак у середньовіччі вона набула власного характеру побудованого на особистих зобов'язаннях, земельній залежності та взаємній вірності. У правовому вимірі феодалізм поєднав приватне і публічне право, створивши новий тип державності, де влада базувалася не на централізованому законі, а на системі васально-ленних угод. Ця модель забезпечила Європі відносну стабільність у хаотичну епоху раннього Середньовіччя та визначила політичні й соціальні основи континенту на наступні кілька століть.

З погляду історико-правового розвитку, феодальна система відіграла вирішальну роль у становленні західноєвропейської правової традиції. Саме в межах феодального ладу формувалося уявлення про право як систему взаємних зобов'язань, заснованих не лише на силі чи спадковому титулі, а й на договорі, присязі та обов'язку [27, с.32].

Уже в XII столітті з'являються перші спроби систематизації феодального права, зокрема у таких пам'ятках, як *Libri Feudorum* («Книга феодин»), що виникла на території Ломбардії. Цей документ став не лише відображенням місцевих звичаїв, а й свідченням формування єдиного правового поля, у якому відносини між паном і васалом, порядок передачі землі, успадкування феоду та визначення прав залежних осіб набували чіткої нормативної форми. Завдяки таким правовим збірникам феодальні інститути перестали бути суто традиційними і почали сприйматися як частина загального правопорядку [23, с.10].

У межах феодальної системи право почало базуватися на принципі взаємної відповідальності, що закріплював права і обов'язки кожного учасника соціальної ієрархії. Виникли поняття залежного землеволодіння, спадковості феодин, субінфеудування та контролю над селянськими громадами.

Ці правові категорії формували підґрунтя середньовічного суспільного ладу, в якому земля виступала не просто власністю, а джерелом політичної влади і гарантією соціального статусу. У результаті розвинулася складна система особистих і юридичних зв'язків, у якій відносини панування і підпорядкування набували правового змісту [15, с.16].

Феодалізм мав три головні опори, що утворювали його соціально-правову сутність: володіння землею, присяга вірності та виконання служби військової, адміністративної або господарської. Ці три елементи були настільки взаємопов'язані, що без одного система втрачала рівновагу. Земля забезпечувала економічну основу, присяга юридичну легітимність, а служба практичне функціонування суспільства.

У межах слабкої централізованої влади саме така модель дозволила створити сталі зв'язки між владою, військом і господарством. Пан, який передавав землю, виступав не лише як власник, а як гарант безпеки та справедливості [6, с.54].

Слід зазначити, що феодалська система не мала єдиного універсального вигляду, а її втілення різнилося залежно від регіональних, економічних і культурних умов. У Франції феодалські відносини отримали більш централізований характер під контролем монархії, тоді як в Англії після нормандського завоювання система набрала юридичної впорядкованості завдяки поєднанню королівського права з норманськими традиціями.

У Священній Римській імперії, навпаки, переважала децентралізована модель, у якій численні князі, графи й барони фактично здійснювали суверенні функції. Іберійські королівства додавали свої особливості, поєднуючи феодалські інститути з воєнно-релігійними орденами [8, с.81].

З політичного погляду феодалізм означав розподіл влади між центральним монархом і місцевими феодалами. Формально король залишався верховним власником усіх земель, але реальна влада зосереджувалася у руках тих, хто володів феодами [1, с.75].

Вони здійснювали судочинство, збирали податки, утримували власні

війська і фактично керували територіями, що належали їм на умовах лєну. Така децентралізована структура створювала систему політичної рівноваги, у якій влада трималася не на законі в сучасному розумінні, а на взаємній вірності та вигоді.

В економічному сенсі феодалізм заклав основу аграрного способу виробництва, який став базовим для середньовічного суспільства. Головним економічним суб'єктом був селянин вільний або залежний, що працював на землях свого феодала [12, с.28].

Система панщини і натуральних податків забезпечувала лорду прибуток, водночас створюючи умови для підтримки селянського господарства. Земельні угоди, феодальні грамоти, угоди про користування наділом мали не лише економічне, а й правове значення, оскільки визначали соціальний статус селян і міру їхніх обов'язків.

Нестабільне становище знедолених, знедолених, просто немічних, або соціально-економічно скрутних, полягало в тому, щоб жити на межі злиднів та бідності, завжди на милість еліти. Єдиний спосіб вижити – це позичати у еліти, і еліта завжди була готова інвестувати в ці позики, вони знали, що їхні боржники не зможуть сплатити свої борги, що, у свою чергу, давало їм можливість вилучити та додати землю селян до своїх маєтків [49, с.29]. Селянство постійно перебувало під загрозою зниження мобільності та втрати засобів існування, переміщуючись від дрібного землевласника до орендаря, потім від орендаря до залежного поденного робітника і зрештою опиняючись частиною витратного матеріалу суспільства [57, с.195].

Феодальне право, яке базувалося на звичаї, поступово еволюціонувало в бік більшої формалізації. З розвитком юридичної науки у XIII–XIV століттях воно почало систематизуватися та ставати предметом наукового аналізу. Юристи того часу вбачали у васально-ленних відносинах модель договору, заснованого на взаємній вигоді й відповідальності [25, с.10].

Отже, середньовічна феодальна система постала як результат тривалого історичного процесу, що поєднав у собі економічні, соціальні та правові

трансформації ранньосередньовічного суспільства. Вона сформувалася на основі занепаду рабовласницьких відносин та переходу до натурального господарства, де земля стала основним засобом виробництва і водночас джерелом політичної влади.

Правові норми, що регулювали феодальні відносини, закріплювали ієрархію васально-сеньйорських зв'язків, принципи особистої залежності та розподілу прав власності на землю.

Феодальна система являла собою цілісну суспільно-правову структуру, в якій економічна підпорядкованість селянина, політична влада феодала і юридична регламентація станових відносин утворювали стабільну модель середньовічного ладу. Її сутність полягала у поєднанні земельної власності з владними повноваженнями, що створювало умови для формування станової державності та закріплення правових норм, які визначали статус кожного члена суспільства. Саме ця система, попри свою жорстку ієрархічність, заклала основи для подальшого розвитку правових інститутів, що згодом стали фундаментом європейського публічного і приватного права.

Висновок до 1 розділу:

Аналіз теоретико-методологічних основ дослідження дозволяє констатувати, що взаємозв'язок християнської доктрини та середньовічної феодальної системи являє собою унікальний історичний симбіоз, у якому релігійні ідеї виступили не просто фоном, а архітектурним планом побудови соціальної дійсності. Християнська концепція Царства Небесного, що лежить у центрі цього аналізу, постає як багатогранна категорія, яка інтегрує в собі духовні, етичні та соціально-політичні виміри. Встановлено, що для середньовічної свідомості Царство Боже не було абстрактною утопією або виключно посмертною нагородою; воно сприймалося як активна, динамічна сила, що вже присутня у світі та вимагає від людини конкретних дій для впорядкування земного буття згідно з божественним взірцем. Цей принцип «вже, але ще не повністю» створив унікальну напругу в суспільному житті, де кожен інститут — від королівської влади до сільської громади — мав виправдовувати своє існування відповідністю вищому моральному закону.

Центральним елементом християнської моделі, що справив вирішальний вплив на формування феодалізму, стала ідея ієрархічності як природного стану Всесвіту. У цій системі координат Бог виступає верховним Сувереном, а світ — ієрархією чинів, де кожен має своє унікальне місце та призначення. Така космологія зумовила соціально-політичні імплікації, згідно з якими земний порядок повинен бути дзеркальним відображенням небесного. Поняття Божого правління трансформувало погляд на владу: вона перестала бути інструментом свавілля і набула ознак служіння. Кожен володар у межах цієї парадигми розглядався як васал Бога, відповідальний за справедливість та мир на довіреній йому території. Це створило підґрунтя для формування концепції «праведного закону», який базується на природному праві та божественних заповідях, роблячи гідність людини та загальне благо пріоритетними цілями управління.

Паралельно з розвитком теологічної думки, витоки та сутність феодальної системи демонструють складний процес адаптації суспільства до

нових умов після краху античної державності. Перехід від централізованої бюрократичної машини Риму до децентралізованої мережі особистих зв'язків став ґрунтом, на якому християнська доктрина змогла втілитися максимально повно. Феодалізм, як правовий та соціальний феномен, виявився системою, побудованою не на абстрактному законі, а на особистій вірності, присязі та договорі. Встановлено, що обмін між захистом, який надає сеньйор, та службою, яку виконує васал, мав глибоке релігійне підґрунтя. Ритуал омажу та клятва вірності на Біблії перетворювали юридичну угоду на сакральний акт, порушення якого прирівнювалося до гріха. Таким чином, феодалська ієрархія стала земною проекцією небесної драбини, де відносини панування і підпорядкування освячувалися авторитетом Церкви.

Особливе місце у цій структурі посідає земельна власність, яка у феодалську епоху набула значення головного джерела влади та соціального статусу. Земля не була просто товаром; вона виступала матеріальним втіленням обов'язку та служіння. Система умовного тримання землі — феодалу — ідеально відповідала християнській ідеї про те, що людина не є абсолютним власником світу, а лише управителем Божого майна. Проте дослідження виявило й зворотний бік цієї системи: жорстка станова структура та економічна залежність селянства часто призводили до соціальної несправедливості, де еліта монополізувала ресурси, залишаючи низи в стані хронічної незахищеності. Попри це, християнська етика милосердя та солідарності виступала єдиним стримуючим фактором, що вимагав від феодалів опіки над знедоленими, формуючи зачатки соціальної відповідальності.

Отже, теоретичний огляд підтверджує, що середньовічний лад був спробою реалізувати ідеал «Християнської Республіки», де земна феодалська драбина веде до Небесного Царства. Сутність феодалізму як «земної проекції» полягала у створенні цілісного правопорядку, де політична влада, економічні відносини та релігійні смисли утворювали єдину систему координат. Це дозволило європейській цивілізації зберегти стабільність у

часи хаосу та закласти основи для подальшого розвитку публічного права, заснованого на договорі та взаємних правах сторін. Таким чином, вивчення теоретико-методологічних засад цього взаємозв'язку відкриває шлях до розуміння того, як сакральні тексти та метафізичні надії здатні структурувати реальні інститути влади, власності та соціальної ієрархії, визначаючи обличчя цілої історичної епохи.

РОЗДІЛ II. ФЕОДАЛЬНА ІЄРАРХІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НЕБЕСНОЇ МОДЕЛІ

2.1. Сакралізація влади та принцип ієрархії у феодальному суспільстві

Ефективність влади визначається не лише наявністю матеріальних або силових ресурсів, але передусім визнанням її легітимності з боку підлеглих. Це визнання ґрунтується на моральних уявленнях спільноти про те, що є правильним, справедливим і допустимим. Таким чином, моральний авторитет стає формою влади, яка діє через внутрішнє переконання, а не через зовнішній тиск. Джерелом моральних норм виступала релігія, а соціальний і політичний порядок осмислювався як божественно встановлений. У цьому контексті влада короля або сеньйора легітимізувалася не людським рішенням, а апеляцією до вищого, трансцендентного порядку - Божої волі [53].

Сакралізація влади та принцип ієрархії були фундаментальними складовими феодальної системи середньовічної Європи, які визначали не лише політичну організацію, а й пронизували соціальну, економічну та правову тканину суспільства. Ці елементи створювали взаємозв'язок між світськими лідерами та церковними інституціями, формуючи структури влади, що базувалися одночасно на юридичних нормах та релігійних уявленнях. Сакралізована влада забезпечувала легітимність управлінських функцій та підтримувала стабільність політичного життя, а ієрархія гарантувала чітке розмежування обов'язків і прав різних соціальних груп.

Ієрократична доктрина стверджувала, що імператор/король отримував свою владу від Папи Римського і, отже, діяв як просто підлеглий агент, «орган, за допомогою якого папа впроваджує урядову програму, яку він сформулював і уповноважив». Ця доктрина виникла в Євангелії від Луки (22:38): «І вони сказали: Господи, ось два мечі. І Він сказав їм: Досить».

Слова Христа були зручно інтерпретовані прихильниками папського вселенського верховенства відповідно до їхніх аргументів. Як зазначала алегорія, сам Христос розрізнув дві влади: світську та духовну, але немає жодних вказівок на верховенство Папи Римського та Церкви у здійсненні вселенської влади та контролю. Стверджуючи, що Папі Римському було дано обидва мечі, що він мав право претендувати на верховенство як у духовних, так і в світських питаннях. Одним з найважливіших наслідків цієї доктрини було те, що Папа міг судити імператора/короля, але світський правитель не міг судити Папу, який вважався вищим суддею. Бог встановив тріаду взаємодоповнюючих чинів на землі, щоб відповідати потрібним структурам вище. Три стани: ті, хто молиться (*oratores*), ті, хто бореться (*bellatores*), і ті, хто працює на землі (*laboratores*), створюють ієрархію влади, «навіть коли стверджують про її відсутність, через порядок викладу, риторичні пояснення важливості кожного ордену та іконографічні зображення» [64].

У середньовічному суспільстві влада монархів та високопоставлених духовних осіб сприймалася як дар Божий, наданий людям для здійснення управління та підтримки порядку. Ця сакралізація надавала політичним діячам моральну та релігійну легітимність, що визначала їх авторитет у очах підданих. Багато правових документів того часу підкреслювали божественну санкцію на здійснення влади, а приклад Священної Римської імперії демонструє, що імператор вважався «помазаним» Богом, а його рішення і накази мали сакральний статус [30, с.81].

Політичне богослов'я у каролінгський період все ще було обмежене загальними рамками літургійної мови та богословської думки, оскільки незалежна від церкви світська «політична теологія» ще не була розвиненою. Правитель, через своє висвячення, був пов'язаний з вівтарем як «Король», він був «літургійним» як король і тією мірою, якою він представляв і «наслідував» образ живого Христа. «Ти - намісник Христа; ніхто, крім його наслідувача, не є справжнім володарем», — проголосив Віпо в імператорському таборі. «У своєму королі, воістину, Христос визнається

королем», - повторив святий кардинал Петро Даміані, тоді як кардинал Деусдедіт, його молодший сучасник, включив до своєї канонічної збірки слова, якими Папа Іван VIII на зборах єпископів вихваляв каролінгського імператора Карла II як *salvator mundi*, «спасителя світу, створеного Богом», якого «Бог встановив Князем Свого народу наслідуючи справжнього Царя Христа, Свого Сина, ... щоб те, що він [Христос] мав за природою, цар міг досягти благодаттю» [56, с.87].

Релігійний вимір влади тісно інтегрувався у правові відносини між сюзеренами та васалами. Договори про васальну присягу часто супроводжувалися релігійними ритуалами, такими як клятви перед святими реліквіями, що надавало зобов'язанням святого характеру і підкреслювало відповідальність перед Богом. Ці церемоніальні та правові акти зміцнювали соціальну довіру та стабільність, оскільки порушення присяги розглядалося одночасно як юридичне і моральне правопорушення [34, с.38].

Наприклад, Філіп розширив концепцію сакрального капетингського королівства завдяки відданості ідеологічній програмі, що відповідала його адміністративним реформам та територіальним завоюванням. До часу Людовика IX вже не було достатньо, щоб капетингський монарх був побожним і другом церкви, як це було у випадку Людовика VII, щоб бути визнаним *rex christianissimus et francorum*; король також мав розширити королівство шляхом територіальних завоювань та помітно збільшити відчутну могутність королівства, як це зробив Людовик IX, офіційно приєднавши Тулузу до королівського володіння в середині XIII ст. та провівши всебічні адміністративні реформи. Про це свідчить порада, яку вмираючий Людовик дав своєму власному синові Філіпу III, де святий король закликає свого наступника бути як морально праведним правителем, так і завзятим прихильником Церкви, а також зберігати контроль над королівським доменами та здійснювати світське правосуддя силою, якщо це необхідно [54, с.62].

Принцип ієрархії визначав чітку структуру влади у феодальному суспільстві, розподіляючи повноваження від короля до місцевих феодалів та селян. Ієрархія мала законодавче і звичаєве підґрунтя, яке регулювало права та обов'язки кожного рівня. Наприклад, у Німеччині існувала система високої, середньої та низької юстиції, що визначала, який рівень судових повноважень належав конкретному феодалу, забезпечуючи ефективне управління і правопорядок на територіях.

У Франції застосовувалася система парейджу, коли світські та церковні лідери спільно керували певними територіями. Цей приклад ілюструє баланс і взаємодію між світською та духовною владою, що було характерним для середньовічної політичної системи, та демонструє, як сакралізація влади поєднувалася з необхідністю управління на місцевому рівні [51, с.213].

Правові акти, зокрема «*Constitutio de feudis*» 1037 року, визначали умови надання та отримання феодин, права та обов'язки сюзеренів і васалів. Ці документи формували правову основу феодальної системи і стали зразком для подальшого розвитку європейського феодального права, де взаємні обов'язки та права васалів отримували чітку нормативну форму.

Феодальні суди відображали ієрархічну структуру влади. Вищі суди мали право розглядати серйозні злочини та накладати найтяжчі покарання, тоді як нижчі суди займалися менш серйозними правопорушеннями. Така організація судової влади забезпечувала підтримку правопорядку на різних рівнях суспільства і підкреслювала відмінність повноважень між феодальними ланками [40, с.141].

Сакралізація влади та ієрархія були не лише політичними та правовими конструкціями, а й глибоко вкоріненими соціальними нормами, що регулювали поведінку людей у повсякденному житті. Вони впливали на взаємини між різними групами суспільства, визначали роль та обов'язки селян, васалів і лордів, а також створювали моральну основу для управління та взаємодії [33, с.148].

Важливо зазначити, що сакралізація влади сприяла розвитку правової культури, де закони сприймалися як божественні інститути. Це формувало уявлення про правосуддя не лише як юридичну категорію, але й як моральний обов'язок, що пов'язаний із підтримкою божественного порядку у світі людей.

Принцип ієрархії забезпечував стійкість феодалських відносин, оскільки кожен рівень суспільства мав чітко визначені права та обов'язки. Це дозволяло контролювати території, мобілізувати ресурси та військові сили, а також забезпечувати стабільність у періоди слабкості централізованої влади.

Сакралізація влади та ієрархія мали довгостроковий вплив на європейську політику та право. Вони стали основою для формування концепцій суверенітету, верховенства права та розвитку інститутів державної влади, залишаючи відбиток на подальшому розвитку європейської цивілізації [41, с.187].

Отже, сакралізація влади та принцип ієрархії становили фундаментальні засади феодалського суспільства, які визначали його політичну, правову та соціальну структуру. Влада у середньовічній Європі сприймалася як божественний дар, що надавав легітимність монархам і духовним ієрархам, а ієрархія забезпечувала чітке розмежування прав і обов'язків різних соціальних груп. Ці принципи інтегрували релігійні, юридичні та соціальні виміри, формуючи стабільну систему відносин між королем, васалами, лордами та селянами, а також закріплюючи моральні та правові норми, які регулювали суспільне життя.

Водночас сакралізація влади і ієрархія мали довготривалий вплив на розвиток європейського права та політики. Вони стали основою формування концепцій верховенства права, суверенітету та правової культури, де закони сприймалися як інститути, що забезпечують порядок і справедливість. Ці принципи не лише підтримували стабільність феодалського ладу, але й заклали підвалини для подальшого розвитку правових та політичних

інститутів у Європі, визначаючи взаємозв'язок між владою, суспільством і моральними нормами.

2.2. Становий поділ суспільства і його теологічне обґрунтування

Становий поділ суспільства історично виступав однією з ключових характеристик соціальної організації, що визначає структуру взаємовідносин між різними групами людей. Він формувався на основі розподілу населення на соціальні групи, кожна з яких мала встановлені права, обов'язки та привілеї. Така ієрархія була не випадковою, а ґрунтувалася на певних релігійних, культурних та правових засадах, що закріплювали місце кожного індивіда у суспільстві і забезпечували стабільність соціальних відносин. Августин висунув ідею про те, що церква є святою, рятівною установою. У Середньовіччі ця ідея відстоювалася в боротьбі за світське панування церкви, вона виправдовувала боротьбу з єретиками та повне моральне та духовне підкорення людей. Ця теологія, будучи ідеологією середньовічного феодалізму, зображувала економічні та соціальні відносини як природні, Богом дані відносини. Чим менше суспільство, розділене класовими поділами, було об'єднане економічними інтересами, тим більше його мала об'єднувати ідеологія. Релігійна форма ідеології характерна для всього Середньовіччя, оскільки мотивація принципів соціальної справедливості феодального суспільства була виключно релігійною [48, с.49].

Яскравим прикладом поділу на стани є варнова система в Індії, закріплена в «Законах Ману». У цій системі соціальний статус людини визначався з моменту народження і залишався незмінним протягом життя. Кожна варна мала певну роль та обов'язки, які, згідно з текстами «Закону Ману», відповідали божественному порядку. Цей поділ був не лише

соціальним, а й моральним імперативом, який мав забезпечити гармонію та збереження суспільного ладу, закріплюючи ідею, що кожен індивід виконує призначену йому функцію в межах суспільства [52 с.189].

У середньовічній Європі становий поділ також мав міцне релігійне підґрунтя. Церква трактувала соціальну ієрархію як прояв божественного порядку, де кожен стан мав конкретні завдання і обов'язки, спрямовані на служіння Богові та підтримання соціального ладу. Канонічне право та теологічні навчання того часу детально регламентували взаємовідносини між станами, закріплюючи правила поведінки і забезпечуючи підпорядкування нижчих станів вищим [36, с.192].

Видатний теолог середньовіччя Фома Аквінський обґрунтовував соціальну стратифікацію як природну необхідність, що забезпечує гармонію в суспільстві. Він підкреслював, що різні соціальні стани виконують специфічні функції, і саме через їх взаємодію суспільство може підтримувати порядок. Його ідеї мали значний вплив на розвиток феодального устрою, закріплюючи станову ієрархію та створюючи правове підґрунтя для взаємовідносин між монархом, дворянством та селянами [28, с.126].

Феодальна система середньовічної Європи демонструвала чітку структурованість станових відносин. Монарх, як верховна влада, розподіляв земельні володіння серед васалів, які, у свою чергу, надавали землю селянам для обробітки. Цей порядок був закріплений як звичаями, так і письмовими нормативними актами, що регламентували права та обов'язки кожного стану, тим самим формуючи правову основу суспільної ієрархії.

У той самий час феодальні відносини охопили не лише військово-політичну сферу, а й економічну структуру середньовічного суспільства. Утворилася так звана маноріальна система форма організації сільського господарства, у межах якої земля належала феодалу, а селяни (як вільні, так і залежні) отримували право користування ділянками за умови виконання певних повинностей. Хоча феодальні договори регулювали взаємні зобов'язання серед знатної військової еліти, земельні маєтки, що служили

основою економічної могутності класу воїнів, вимагали праці селян. Потребуючи захисту, вільні селяни нібито передавали свої особи та землі під владу сеньйора, який повертав землю селянам у вічну оренду, але стягував з них різні збори, служби та зобов'язання. Влада повелителів та обов'язки селян перед ними разом складають поняття «сеньоріалізму» або «маноріалізму», яке походить від основної фізичної одиниці - сеньйорії - на яку була поділена майже вся сільська Франція [47, с.220].

Важливою складовою цього процесу було канонічне право, яке регулювало не лише релігійні аспекти, а й соціальні взаємини. Церква виступала в ролі верховної інстанції, здатної впливати на світські справи, визначати правила поведінки і підтримувати соціальний порядок. Завдяки цьому релігійні та правові норми тісно перепліталися, створюючи систему, де становий поділ розглядався як божественно встановлений і природний [21, с.163].

З часом, у ранньому Новому часі, ідеї щодо соціальної стратифікації зазнали змін. З'явилися філософські течії, які ставили під сумнів божественне походження станової ієрархії, проте релігійні уявлення все ще залишалися впливовим чинником у формуванні соціальних структур і правових систем. Ці зміни поступово готували ґрунт для трансформацій у суспільстві, що зрештою призвело до обмеження привілеїв окремих станів і розширення прав нижчих груп населення [18, с.166].

У сучасних правових системах становий поділ формально скасований, і кожен громадянин має рівні права та обов'язки перед законом. Незважаючи на це, у деяких культурах і країнах можна простежити елементи традиційного соціального поділу, що зберігаються у вигляді звичаїв, культурних норм або релігійних практик. Вони не мають офіційного правового статусу, але впливають на соціальну поведінку та міжособистісні відносини.

В Україні скасування станових обмежень відбулося внаслідок реформ і революційних перетворень, спрямованих на забезпечення рівноправ'я

громадян. Конституція України гарантує рівність усіх перед законом і забороняє дискримінацію за будь-якими ознаками, закріплюючи принцип недискримінації та захист прав людини [2, с.55].

Проте, незважаючи на формальне скасування станового поділу, в Україні, як і в багатьох інших суспільствах, існують соціальні та економічні нерівності, які мають історичне, культурне та економічне підґрунтя. Ці нерівності відображають історичний розвиток, традиції та соціальні практики, які впливають на сучасний стан суспільства, хоча і не мають формального правового обґрунтування.

Роль релігії у формуванні середньовічного європейського суспільства була глибокою та багатогранною. Завдяки домінуванню християнства, зокрема католицизму, релігія пронизувала кожен аспект середньовічного життя, впливаючи на політику, культуру, освіту та соціальні норми. Церква служила як об'єднуючою силою, так і механізмом контролю, надаючи духовне керівництво, а також володіючи значною політичною владою. Релігійний світогляд середньовічного періоду структурував розуміння людьми всесвіту, моралі та свого місця в суспільстві, формуючи ставлення, поведінку та інституції. Більше того, Церква відігравала центральну роль в освіті та інтелектуальному житті, зберігаючи знання з давнини та сприяючи розвитку середньовічної схоластики. Монастирські установи служили центрами навчання та інновацій, сприяючи прогресу в таких галузях, як теологія, філософія та наука. Однак, домінування релігійної влади також придушувало інакомислення та обмежувало інтелектуальну свободу, що призводило до періодів конфлікту між вірою та розумом. Крім того, релігія забезпечувала основу для соціальної організації та ідентичності, а релігійні ритуали та церемонії знаменували важливі віхи в житті окремих людей та громад [62, с.20].

У правовому контексті сучасного суспільства основоположною є концепція прав людини, що передбачає рівність усіх громадян незалежно від соціального походження, релігійних переконань, національності або інших

ознак. Цей принцип закріплюється на міжнародному рівні, а також у національних конституціях, забезпечуючи рівноправ'я і захист особистих свобод кожного громадянина [19, с.113].

Разом із тим, релігійні уявлення про соціальний порядок у деяких культурах і сьогодні впливають на поведінку та традиції. Вони можуть проявлятися у вигляді звичаїв, моральних норм або обрядів, що визначають роль і статус окремих індивідів у спільноті. Хоч ці впливи не мають правового характеру, вони продовжують формувати соціальну динаміку та культурну ідентичність [32, с.154].

Отже, становий поділ суспільства історично відігравав важливу роль у формуванні соціальної структури, закріплюючи права, обов'язки та привілеї окремих груп населення. Він мав не лише соціальний, а й теологічний вимір, оскільки релігійні доктрини і канонічне право обґрунтовували ієрархію як божественний порядок. У різних історичних періодах, від варнової системи в Індії до феодальної Європи, становий поділ забезпечував стабільність суспільних відносин і регламентував функціонування різних соціальних груп, закріплюючи їхню роль у суспільстві.

У сучасних умовах формальний становий поділ скасований, а правові системи, зокрема Конституція України, гарантують рівність громадян перед законом та забороняють дискримінацію за будь-якими ознаками. Водночас релігійні та культурні традиції минулого продовжують впливати на соціальні практики та поведінку людей. Таким чином, дослідження станової стратифікації та її теологічного обґрунтування дозволяє глибше зрозуміти історичні механізми формування соціальної ієрархії і їхній вплив на сучасні соціальні та правові структури.

Висновок до 2 розділу:

Результати дослідження особливостей феодальної ієрархії як земного відображення небесної моделі дозволяють стверджувати, що середньовічне суспільство функціонувало як цілісний сакрально-правовий організм, де політична влада та соціальна структура були глибоко інтегровані в

теологічний світогляд. Ключовим чинником стабільності цього ладу виступала сакралізація влади, яка перетворювала механічне підпорядкування на моральний обов'язок. Встановлено, що легітимність монарха у середньовічній Європі ґрунтувалася не на юридичному позитивізмі чи силі, а на ідеї «Божого обранства». Король сприймався як намісник Христа (*vicarius Christi*), що наділяло його владу літургійним характером і вимагало від нього не лише політичного управління, а й релігійного служіння, спрямованого на підтримання божественного порядку на землі. Сакральний статус правителя, закріплений обрядами коронації та помазання, створював метафізичний зв'язок між вівтарем і престолом, де світське правосуддя розглядалося як продовження божественної справедливості.

Принцип ієрархії, що пронизував усі ланки феодального суспільства, постав як пряма проекція небесної диференціації чинів. Теологічне обґрунтування цього поділу, розроблене у працях Августина Блаженного та Фоми Аквінського, трактувало соціальну нерівність як природний і необхідний елемент гармонії Всесвіту. Доведено, що концепція «трьох станів» (*oratores, bellatores, laboratores*) виконувала роль ідеологічного фундаменту, що легітимізував функціональний розподіл прав і обов'язків. У цій системі кожен стан мав своє сакральне призначення: духовенство забезпечувало молитовний захист, лицарство — фізичну оборону християнського світу, а селянство — матеріальне утримання спільноти. Така структура дозволяла мінімізувати соціальні конфлікти, оскільки кожна група населення усвідомлювала свою роль як частину божественного плану, де служіння ближньому та сеньйору прирівнювалося до служіння Богу.

Особливе значення у формуванні ієрархічних зв'язків мала система васалітету та маноріалізму, яка перетворювала суто економічні відносини на складну мережу особистих і юридичних зобов'язань. Васальна присяга, скріплена релігійним ритуалом, надавала феодальним договорам характеру священних угод. Порушення вірності сеньйору вважалося не лише юридичним злочином, а й тяжким гріхом — клятвopушенням, що тягло за

собою як світські санкції, так і духовне засудження. Водночас маноріальна система, попри свою жорсткість щодо селянства, функціонувала на основі принципу взаємної відповідальності, де сеньйор зобов'язувався надавати захист і правопорядок в обмін на працю та повинності. Це створювало замкнену, але стійку модель соціальної організації, яка в умовах децентралізації влади забезпечувала виживання та відносну стабільність європейської цивілізації.

Аналіз канонічного права та теологічної думки підтверджує, що Церква в цей період виступала не лише духовним орієнтиром, а й верховним правовим регулятором, здатним впливати на світську політику через доктрину «двох мечів». Сакралізація закону призвела до того, що правосуддя почало сприйматися як моральний обов'язок правителя, спрямований на збереження миру та правди. Попри те, що з часом, у період раннього Нового часу, ідеї про божественне походження станів почали піддаватися критиці, середньовічна модель ієрархії залишила глибокий слід у європейській правовій культурі. Концепції суверенітету, станового представництва та верховенства морального закону над силою, що зародилися в надрах феодального ладу, стали фундаментом для подальшого розвитку державних інститутів.

Таким чином, другий розділ демонструє, що феодальна ієрархія була не просто формою політичного устрою, а цілісною світоглядною системою, яка прагнула втілити ідеал «Царства Божого на землі». Сакралізація влади та становий поділ забезпечили середньовічному суспільству необхідну ідеологічну єдність, де правові норми, релігійні догмати та соціальні практики утворювали нерозривний зв'язок. Це дозволило трансформувати соціальну нерівність у складну систему взаємодопомоги та відповідальності, яка, попри всі свої протиріччя, визначила вектори розвитку європейського права, політики та культури на багато століть вперед.

РОЗДІЛ III. КУЛЬТУРНО-СИМВОЛІЧНІ ПАРАЛЕЛІ ТА РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЇ «ЗЕМНОГО ЦАРСТВА БОЖОГО»

3.1. Символізм та ритуали феодальної доби у контексті християнської доктрини

Феодальна доба в Європі, що охоплює період приблизно від V до XV століття, характеризувалася тісним переплетенням релігії та правового устрою суспільства. Християнська віра ставала не лише моральним орієнтиром, але й фундаментом правового життя, визначаючи правила взаємодії між людьми, регулюючи власність, зобов'язання та соціальний статус.

Церква, як могутня інституція того часу, мала виняткову роль у встановленні і підтримці норм поведінки та правових стандартів, і її ритуали й символи виконували не лише духовну, але й правову функцію, закріплюючи легітимність суспільних відносин. Вона формувала уявлення про те, що закон і мораль перебувають у нерозривному зв'язку, а порушення одного завжди тягне за собою наслідки для іншого [39, с.96].

У сучасному науковому та богословському дискурсі термін «sacrament» асоціюється з обмеженим колом формалізованих християнських обрядів, він не обмежується конкретними церковними обрядами, а охоплює як акт створення світу, так і історію викуплення, а також усі ритуали, символи й дії,

через які Бог у різні історичні періоди - за природним і юдейським законом - освячував людство. У такому розумінні «sacramentum» наближається до грецького поняття «mysterion», поєднуючи в собі значення таємниці, символу та дієвого знака. Розширене розуміння терміну відображає специфіку феодального суспільства, у якому соціальний, політичний і релігійний порядок вибудовувався через ритуал. Коронації, васальні присяги, шлюбні обряди, освячення землі або реліквій функціонували не як умовні символи, а як акти, що реально встановлювали та легітимізували порядок [45, с.37].

Одним із ключових документів, який впливав на правові процеси того часу, був *Corpus Juris Civilis* імператора Юстиніана. Цей збірник, складений на основі римського права, став фундаментом для розвитку як канонічного, так і світського права в середньовічній Європі. Мета таких праць залишалася подібною до мети попередніх: продемонструвати, як розгортався Божий план, надати моральний приклад та узаконити локалізовану церковну будівлю. У районах, де християнізація була відносно новою, продовжувало бути необхідним повторювати історію та писати «проти язичників, у встановленні християнства як віри, що дотримується в межах певного королівства» [43, с.26].

Він поєднував юридичні норми з християнською етикою, формуючи правове мислення суспільства через призму релігійних принципів. Застосування цих норм дозволяло організувати феодальні відносини, захистити права землевласників і васалів та забезпечити моральну відповідальність учасників суспільного життя. Закон набував сакрального значення, адже його порушення розглядалося не лише як злочин проти конкретної особи, а й як гріх перед Богом [33, с.154].

Феодальні правові відносини нерідко реалізовувалися через ритуали, які мали глибокий символічний сенс. Наприклад, церемонія гомадж, під час якої васал визнавав владу свого сюзерена, поєднувала юридичну обов'язковість із релігійним обрядом [30, с.84].

Ця практика відображала переконання того часу, що служіння сюзерену є водночас служінням Богу, а правові зобов'язання не можуть існувати без духовного підтвердження. Такий ритуал слугував своєрідним мостом між людським і божественним порядком, надаючи кожному акту присяги особливого значення та легітимності.

Присяга вірності, складена під час церемонії омажу, мала релігійний характер, адже часто відбувалася на святій реліквії або Біблії. Такий обряд підкреслював моральну та духовну відповідальність васала: порушення присяги вважалося не лише правопорушенням, а й гріхом, що несло духовні наслідки. Церемонія відбувалась таким чином: двоє чоловіків, що стоять вічна-віч; один бажає служити, інший бажає або прагне, щоб йому служили. Перший складає руки разом і кладе їх таким чином, між руки іншого чоловіка - простий символ покори, значення якої іноді ще більше підкреслювалося, ставши на коліна. Водночас людина, яка простягає руки, вимовляє кілька слів - дуже коротку заяву, - якою вона визнає себе «людиною» людини, яка стоїть перед нею. Потім володарь та підлеглий цілують один одного в губи, символізуючи згоду та дружбу. З каролінгського періоду на нього був накладений другий обряд: поклавши руку на Євангеліє або на реліквії, новий васал клявся бути вірним своєму господареві. Це називалося вірністю, *foi* французькою. Утворений таким чином зв'язок тривав, доти, доки існували два життя, які він пов'язував, але щойно одне з них припинялося смертю, він автоматично розривався [44, с.145].

Система таким чином інтегрувала моральні засади християнства в юридичні відносини, створюючи уявлення про закон як божественний порядок, а правопорушення — як порушення цього порядку [26, с.75].

Значним елементом феодальної юридичної практики була концепція феода, або земельного наділу, який надавався васалу за умови виконання визначених зобов'язань перед сюзереном. Отримання феода часто супроводжувалося спеціальними ритуалами, під час яких символічні предмети меч, земля або інші знаки власності передавалися васалу. Ці дії

мали подвійне значення: вони засвідчували юридичну передачу прав і водночас підкреслювали духовну відповідальність васала перед Богом і сюзереном.

Правові документи й ритуали взаємно доповнювали один одного, створюючи систему, де символічні дії мали практичну юридичну силу [23, с.10].

Церква активно впливала на правові процеси середньовічного суспільства через інститут еkleзіастичних судів, які розглядали справи, пов'язані з моральними та етичними порушеннями. Визначення вини у питаннях перелюбства, єресі чи порушення священних обітів відбувалося за канонічними нормами, що підкреслювало взаємозв'язок релігійного та правового порядку [21, с.164].

Рішення таких судів не обмежувалися духовними покараннями, а мали реальні наслідки у суспільному та правовому житті, встановлюючи дисципліну та забезпечуючи контроль над моральною поведінкою.

Символізм займав центральне місце у середньовічних правових практиках і проявлявся не лише у церемоніях, а й у документах та офіційних атрибутах. Печатки, якими скріплювали угоди та грамоти, часто мали релігійні зображення, що засвідчували святість і легітимність укладених домовленостей.

Таким чином, кожний юридичний акт не лише формально оформлювався, а й отримував сакральне підтвердження, що забезпечувало його стійкість у правовій системі та підкреслювало духовну основу феодальних норм [18, с.168].

У феодальному суспільстві правова система і релігійні уявлення були нерозривно пов'язані. Символи, ритуали та церемонії несли одночасно юридичне й духовне значення, формуючи у свідомості людей уявлення про закон як божественний порядок.

Церква, як головний авторитет у духовному й правовому вимірі, забезпечувала інтеграцію моральних та юридичних норм, створюючи

систему, в якій символічні дії, ритуали та священні обряди набували реальної правової сили. Усі ці елементи разом формували стійку соціальну структуру, де релігія слугувала не лише духовним орієнтиром, а й фундаментом правового регулювання, що визначало взаємини між людьми та забезпечувало стабільність феодального ладу [15, с.151].

Символіка у середньовічній правовій системі відігравала надзвичайно важливу роль, стаючи невід'ємним елементом юридичних актів і процедур. Печатки, якими скріплювалися офіційні документи, часто містили релігійні образи та символи, що свідчило про сакральний характер угод і надавало їм особливого значення [12, с.30].

Кожна печатка була не просто інструментом формального затвердження, а й носієм духовної сили, яка підкріплювала юридичну легітимність. Таким чином, будь-який документ, затверджений із використанням печатки, розглядався як акт, що поєднував правові норми із божественною волею, закріплюючи моральну відповідальність сторін перед Богом і суспільством.

У рамках християнської доктрини поняття правової відповідальності виходило за межі земного покарання, набуваючи духовного змісту. Кожне порушення закону розглядалося не лише як адміністративне або кримінальне правопорушення, а й як гріх, що потребує покаяння [11, с.161].

Сповідь і ритуал покаяння стали важливими елементами процесу відновлення моральної чистоти та соціальної гармонії. Через ці практики людина мала можливість виправити свої проступки, отримати моральне очищення та повернути собі соціальну і духовну легітимність у очах громади та церковної влади.

Передача землі та прав на володіння не обмежувалася формальними угодами між феодалом і васалом, а часто супроводжувалася спеціальними релігійними обрядами. Благословення земель священиком підкреслювало сакральний характер переданого наділу і надавало юридичній угоді додаткову силу [7, с.87].

Такий ритуал не лише підтверджував права власності, але й символізував божественну санкцію щодо встановлених правил та обов'язків. Земля, таким чином, розглядалася як дар, відповідальне користування яким включало моральні, релігійні та юридичні аспекти.

Символіка проявлялася не тільки у документах та обрядах, а й у архітектурі та мистецтві того періоду. Елементи церковної та світської архітектури, включно з хрестами, вітражами та іконами, виконували одночасно естетичну й правову функцію [3, с.239].

Вони були носіями символів божественного порядку, нагадували про закони, що керують суспільством, і підкріплювали ідею моральної та юридичної відповідальності. Кожна деталь споруди або релігійного твору мистецтва могла бути використана як знак легітимності дій влади або юридичних актів, інтегруючи символічні й практичні елементи.

Практика поручительства, яка існувала у середньовічному праві, також мала релігійний та моральний підтекст. Особа, яка брала на себе відповідальність за дії іншого, не лише юридично гарантувала виконання зобов'язань, а й брала на себе моральний обов'язок перед Богом і спільнотою [1, с.76].

Така система взаємозалежності та підтримки відображала християнські принципи солідарності та колективної відповідальності, зміцнюючи соціальні та юридичні зв'язки у феодалному суспільстві.

Церква відігравала визначну роль у формуванні правових норм і забезпеченні їх дотримання. Численні канонічні збори та собори видавали постанови, що мали силу закону і регулювали різні сфери життя, зокрема шлюбні відносини, питання спадщини та моральну поведінку. Ці постанови не лише встановлювали юридичні рамки, а й закріплювали етичні та релігійні стандарти, надаючи законам духовну основу. Закон і мораль у цьому контексті розглядалися як невіддільні складові суспільного устрою, а Церква виступала гарантом їх дотримання [10, с.121].

Роль символів, ритуалів і сакральних елементів у правовій системі того часу була надзвичайно важливою, оскільки вони надавали праву не лише формальної сили, а й духовної легітимності.

Кожен акт, будь то присяга, передача землі чи затвердження документа, включав елементи релігійного підтвердження, що робило порушення таких актів одночасно юридичним і моральним проступком. Це дозволяло створювати систему, у якій законодавство, релігія та суспільна етика були нерозривно пов'язані [13, с.143].

Символізм і ритуали у феодалному праві виконували комплексну функцію: вони закріплювали юридичні права та обов'язки, забезпечували моральну і духовну відповідальність і створювали візуально-символічний контекст для сприйняття правових норм.

Взаємодія релігійних обрядів, канонічного права та світських юридичних практик дозволяла підтримувати соціальний порядок, забезпечувати легітимність влади та укріплювати авторитет Церкви у всіх сферах життя середньовічного суспільства, формуючи цілісну систему, де закон і мораль були невіддільні [22, с.165].

Отже, символізм та ритуали феодалної доби були невід'ємною складовою правової та соціальної системи середньовічної Європи, де християнська доктрина виступала основою моральних і правових норм. Ритуали, такі як церемонія омажу, обряди передачі землі та благословення священиком, а також використання сакральних символів у документах і архітектурі, поєднували юридичну легітимність із духовною відповідальністю.

Вони забезпечували взаємодію земних і божественних правил, підкреслюючи, що порушення закону розглядається не лише як юридичне правопорушення, а й як гріх перед Богом, що потребує морального очищення через покаяння та сповідь.

Феодална символіка та ритуали виконували комплексну роль у підтриманні соціального порядку та легітимності влади. Взаємозв'язок між

правом, релігією та моральними нормами створював цілісну систему, де закон і духовність були нерозривні. Церква виступала гарантом дотримання цих принципів, а символічні акти набували правової сили, зміцнюючи авторитет влади та забезпечуючи стабільність суспільних відносин у середньовічній Європі.

3.2. Рецепція та трансформація

У сучасній правовій науці поняття «рецепція» та «трансформація» займають ключове місце у дослідженнях процесів запозичення та адаптації правових норм. Рецепція розглядається як безпосереднє запозичення норм однієї правової системи іншою без значної їхньої модифікації, що дозволяє швидко інтегрувати перевірені правові інститути у національне законодавство.

Трансформація, навпаки, передбачає більш гнучкий підхід: при її здійсненні норми не лише імплементуються, а й адаптуються до специфічних національних умов, враховуючи історичні, культурні та соціальні особливості суспільства. В українських реаліях ці процеси набувають особливої значущості, оскільки країна активно інтегрується до європейського правового простору та прагне гармонізувати своє законодавство з міжнародними стандартами [23, с.11].

Історично рецепція правових норм в Україні відбувалася під впливом різних юридичних традицій. На формування національної правової системи значний вплив мали польське, австрійське та радянське законодавство, що формували основу для рецепції відповідних норм.

Зокрема, Цивільний кодекс Української РСР 1963 року демонструє приклад такої рецепції: він значною мірою відображав радянські правові засади, які були запозичені та інтегровані у національну систему без суттєвої

зміни їхньої сутності, що, водночас, визначало специфіку правового регулювання того часу [25, с.12].

З набуттям незалежності в Україні розпочався масштабний процес гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного права та стандартами Європейського Союзу. Цей процес передбачав не лише формальну рецепцію європейських норм, а й їхнє поступове впровадження у правову практику, що вимагало адаптації до національних умов [30, с.84].

Найбільш актуальним було запровадження норм у сферах прав людини, захисту навколишнього середовища, економічної діяльності та правосуддя. Інтеграційні процеси сприяли не тільки модернізації законодавчої бази, але й формуванню нової правової культури в суспільстві.

Процес трансформації європейських норм у національне законодавство України вимагає комплексного підходу та врахування національних особливостей. Трансформація передбачає не лише буквальне перенесення норм, а й їхнє перекладання у правову систему України з урахуванням культурних, мовних та соціальних специфік.

Цей підхід дозволяє забезпечити ефективне застосування правових норм у практичній діяльності органів влади та судових установ, а також створює умови для зростання довіри громадян до правової системи.

Конституція України є фундаментальним документом, що визначає загальні принципи рецепції та трансформації міжнародного права в національну систему. Зокрема, стаття 9 Конституції закріплює принцип прямої дії міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, і визначає їхню інтеграцію до національного законодавства.

Це положення створює правову основу для гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами та забезпечує юридичну визначеність при застосуванні рецепційних та трансформаційних механізмів [33, с.155].

Регулювання процесів рецепції та трансформації здійснюється також через спеціальні законодавчі акти. Закон України «Про міжнародні договори

України» встановлює порядок укладання, виконання та припинення дії міжнародних угод, що є ключовим механізмом для інтеграції міжнародних норм у національне законодавство.

У свою чергу, Закон «Про європейську інтеграцію України» визначає стратегічні напрямки та механізми адаптації українського права до *acquis communautaire* Європейського Союзу, забезпечуючи системний та послідовний підхід до імплементації європейських стандартів [39, с.96].

Практичне впровадження процесів рецепції та трансформації потребує ретельного аналізу кожної конкретної норми, її відповідності національним правовим умовам та здатності ефективно застосовуватися в практиці.

Це включає оцінку юридичної сумісності, консультації з правознавцями, обговорення з експертами та широке інформування громадськості. Тільки такий комплексний підхід дозволяє забезпечити ефективне функціонування запозичених норм у національній правовій системі.

Слід зазначити, що рецепція та трансформація не є лише технічними процесами, вони безпосередньо впливають на розвиток правової системи та формування правової культури в суспільстві.

Через ці механізми відбувається модернізація законодавства, підвищується відповідність норм міжнародним стандартам, а громадяни отримують більш чіткі та передбачувані гарантії своїх прав і свобод. Відповідно, рецепція та трансформація виступають важливими інструментами правового розвитку та інтеграції України у світову правову спільноту [50, с.157].

У практичному вимірі процеси рецепції та трансформації правових норм вимагають ґрунтовного та системного підходу, який передбачає детальний аналіз кожної окремої норми на предмет її відповідності національним умовам та здатності ефективно функціонувати у практичній діяльності органів влади та судових інституцій.

Таке впровадження передбачає не лише технічне перенесення норм, а й їхнє глибоке юридичне опрацювання, що включає оцінку відповідності змісту норм існуючим законам, регламентам та традиціям правозастосування в Україні. Важливим аспектом цього процесу є проведення консультацій з експертами, науковцями та представниками громадськості, що дозволяє врахувати різноманітні точки зору та забезпечити практичну придатність імplementованих норм [58, с.317].

Крім того, у ряді випадків доцільним є тестування нових норм у пілотних проектах, що допомагає оцінити їхню функціональність у реальних умовах і за необхідності внести корективи до законодавчих актів до їхнього повноцінного впровадження.

Однак на шляху рецепції та трансформації виникає низка складнощів, пов'язаних з різницею правових культур та традицій. Однією з основних проблем є мовний бар'єр, що ускладнює правильне тлумачення міжнародних чи європейських норм і точну адаптацію їх до української правової термінології. Додатково, існує певна інерція суспільства та органів влади, пов'язана з недостатнім рівнем правової освіти, що може призводити до опору нововведенням і затримки їхнього впровадження.

В окремих випадках рецепція міжнародних норм стикається з проблемою несумісності частини європейських стандартів з усталеними національними традиціями або практиками правозастосування, що потребує особливо обережного підходу до трансформації та адаптації [34, с.42].

Судова практика виступає невід'ємним елементом процесу рецепції та трансформації, оскільки саме суди здійснюють тлумачення та застосування нових норм у конкретних правових ситуаціях. Конституційний Суд України та Верховний Суд відіграють визначальну роль у встановленні відповідності національного законодавства міжнародним стандартам, тим самим сприяючи гармонізації правових систем та забезпечуючи правову визначеність для громадян та суб'єктів господарювання.

Через діяльність судових органів відбувається фактичне втілення рецепційних і трансформаційних процесів у щоденну правову практику, що підтверджує їхню ефективність та необхідність [33, с.86].

Значення рецепції та трансформації для розвитку правової системи України не обмежується лише технічною імплементацією норм. Ці процеси відіграють ключову роль у забезпеченні правової стабільності, гарантуванні захисту прав і свобод людини, а також у зміцненні довіри громадян до правової системи. Впровадження адаптованих норм сприяє модернізації законодавчої бази, підвищує ефективність діяльності органів державної влади та судових інституцій і дозволяє інтегрувати Україну у міжнародне правове співтовариство.

Міжнародний досвід демонструє, що успішна рецепція та трансформація потребує комплексного підходу, який включає навчання правників, активне інформування суспільства та системну модернізацію правової системи.

У багатьох європейських країнах, зокрема у Польщі та Чехії, процеси адаптації європейського права супроводжувалися масштабними реформами судової та адміністративної системи, розвитком правової освіти та підвищенням кваліфікації суддів, адвокатів та державних службовців. Цей досвід підтверджує, що рецепція і трансформація є не лише технічними процесами, а й стратегічними заходами для формування ефективної правової системи [28, с.153].

Для України особливо актуальним є поєднання міжнародного досвіду з урахуванням національних особливостей та специфіки правової культури. Це передбачає постійне вдосконалення механізмів правозастосування, розвиток правової освіти та підвищення обізнаності громадян щодо нових норм.

Такі заходи створюють умови для більш ефективного впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство та сприяють формуванню правової свідомості у суспільстві [24, с.40].

Важливим аспектом перспектив розвитку рецепції та трансформації є посилення співпраці з міжнародними організаціями та інституціями, що забезпечують обмін досвідом і надання консультацій щодо імплементації норм.

Це дозволяє не лише пришвидшити процес адаптації, але й забезпечити його високий рівень якості, зменшити ризики правової невизначеності та конфліктів між національними та міжнародними нормами.

Рецепція та трансформація правових норм в Україні є комплексними процесами, які поєднують аналітичну роботу, правову адаптацію та практичне застосування. Їхнє ефективне здійснення залежить від глибокого розуміння національних правових традицій, активної участі судової влади, органів державної влади та громадськості, а також від системного використання міжнародного досвіду.

Впровадження таких механізмів дозволяє Україні формувати правову систему, що відповідає сучасним міжнародним стандартам, сприяє захисту прав людини та забезпечує стабільність правового середовища.

Отже, рецепція та трансформація правових норм виступають ключовими механізмами інтеграції України у міжнародний правовий простір та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Рецепція дозволяє безпосередньо запозичувати перевірені норми, тоді як трансформація забезпечує їхнє адаптоване впровадження з урахуванням національних історичних, культурних та соціальних особливостей. Успішне поєднання цих процесів створює правову основу для модернізації законодавства та підвищення ефективності правозастосування.

Практичне значення рецепції та трансформації проявляється у забезпеченні правової визначеності, захисті прав і свобод громадян, а також у створенні стабільної та передбачуваної правової системи. Судова практика, зокрема діяльність Конституційного Суду та Верховного Суду, відіграє критичну роль у тлумаченні та імплементації нових норм, забезпечуючи їхню відповідність міжнародним стандартам та національним умовам. При цьому

процеси рецепції та трансформації потребують комплексного підходу, включаючи юридичний аналіз, консультації експертів, пілотне тестування норм та активну участь громадськості [22, с.165].

Враховуючи міжнародний досвід та національні особливості, можна стверджувати, що подальший розвиток рецепції та трансформації сприятиме зміцненню правової системи України, підвищенню її ефективності та інтеграції у світову правову спільноту. Це передбачає постійне вдосконалення механізмів правозастосування, розвиток правової освіти, активну співпрацю з міжнародними організаціями та системну адаптацію норм до національних умов. Лише за таких умов Україна зможе забезпечити стабільність, передбачуваність та сучасність своєї правової системи.

Висновки до 3 розділу:

Підсумковий аналіз культурно-символічних паралелей та процесів рецесії ідеї «Земного Царства Божого» дозволяє стверджувати, що феодальна епоха створила унікальний тип правової культури, де візуальний образ, ритуал та юридична норма утворювали нерозривну єдність. Встановлено, що в середньовічній свідомості символізм не був лише зовнішнім оформленням правових актів, а виступав їхньою сутнісною ознакою. Поняття «sacramentum» у цей період трактувалося максимально широко — не лише як церковне таїнство, а як будь-яка юридично значуща дія (коронація, омаж, присяга), що через видимий знак залучала учасників до божественного порядку. Ритуали феодальної доби, зокрема церемонія гомаджу, функціонували як дієві інструменти легітимізації, де поєднання фізичних жестів (вкладення рук васала в руки сеньйора) та сакральних слів створювало не просто договір, а нерозривний духовний зв'язок. Це підтверджує тезу про те, що феодальне право було значною мірою «правом жестів і символів», де легітимність залежала від правильності виконання обряду перед обличчям Бога.

Важливим аспектом дослідження стало виявлення ролі християнської доктрини у формуванні концепції правової відповідальності. Доведено, що інтеграція релігійних норм у правову практику призвела до сакралізації закону: будь-яке правопорушення розглядалося одночасно як гріх (*peccatum*), що вимагало не лише світського покарання, а й духовного очищення через покаєння. Церква, через інститут еkleзіастичних судів та канонічне право (зокрема *Corpus Juris Canonici*), виступала гарантом дотримання морально-етичних стандартів у суспільстві. Використання релігійної символіки в офіційній атрибутиці, як-от печаток із зображенням святих на світських грамотах, свідчило про прагнення тогочасної влади отримати найвищу санкцію для своїх рішень. Таким чином, правова система феодалізму була побудована на переконанні, що земний закон є лише частковим

відображенням вічного закону Божого (*lex aeterna*), а дотримання ритуалів є запорукою збереження суспільної гармонії.

Окрему увагу в розділі приділено процесам рецепції та трансформації цих ідей у довготривалій історичній перспективі. З'ясовано, що досвід середньовічного «Земного Царства Божого» залишив глибокий відбиток на європейській правовій традиції, заклавши основи для сучасних механізмів запозичення та адаптації норм. У контексті сучасної України процеси рецепції набувають особливого значення як інструмент євроінтеграції та модернізації національного законодавства. Проте, на відміну від середньовічної прямої рецепції сакральних норм, сучасна трансформація європейського права вимагає складного процесу адаптації до національних соціокультурних реалій. Це передбачає не лише технічну імплементацію регламентів, а й подолання інерції правової свідомості, що подекуди зберігає традиціоналістські риси.

Дослідження показало, що попри формальне скасування станового поділу та секуляризацію права в сучасну епоху, релігійні та культурні пласти минулого продовжують впливати на правову культуру. В Україні це проявляється у збереженні поваги до моральних основ права та в усвідомленні закону як інструменту справедливості, а не лише примусу. Діяльність вищих судових інстанцій, таких як Конституційний та Верховний Суди, у питаннях тлумачення прав людини та верховенства права де-факто продовжує традицію пошуку вищої справедливості, яка колись втілювалася в ідеї Царства Небесного. Таким чином, аналіз культурно-символічних паралелей дозволяє побачити тяглість європейської правової цивілізації: від середньовічних ритуалів вірності до сучасних демократичних процедур, де закон залишається не просто сухим текстом, а символом суспільної злагоди та вищої цінності людської гідності.

Отже, третій розділ підсумовує, що ідея «Земного Царства Божого» через систему ритуалів та символів сформувала стійку модель суспільного устрою, яка, трансформуючись протягом століть, заклала фундамент сучасної

європейської ідентичності. Розуміння цих процесів є критично важливим для успішної побудови правової держави в Україні, де запозичення міжнародних стандартів має поєднуватися з глибоким усвідомленням власних культурних та історичних коренів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі проведено комплексне дослідження середньовічної феодальної системи як земної проекції християнської моделі Царства Небесного. На основі аналізу теоретичних джерел, історико-правових актів та теологічних доктрин було доведено, що середньовічний лад не був випадковим продуктом політичного хаосу, а являв собою свідому спробу втілення метафізичного ідеалу Божого правління в земних інститутах влади та власності.

Встановлено, що християнська концепція Царства Небесного виступила головним ідеологічним та архітектурним планом для структурування середньовічного соціуму. Доктрина «вже, але ще не повністю» дозволила Церкві та світським правителям інтерпретувати земний порядок як підготовчий етап до вічного життя, де кожна соціальна функція набувала сакрального змісту. Царство Боже розглядалося як ідеальна ієрархія, де панує абсолютна справедливість і гармонія. Це призвело до трансформації самого розуміння влади: вона перестала бути інструментом приватного домінування і набула ознак «служіння» (*ministerium*). Верховенство Божої волі над земним законом заклало підвалини для обмеження деспотизму, оскільки будь-який правитель визнавався лише тимчасовим управителем, відповідальним перед вищим Сувереном.

Доведено, що феодальна ієрархія була прямою структурною копією небесної ієрархії, описаної в працях Діонісія Ареопагіта та розвиненої схоластами. Розподіл суспільства на три стани (*oratores, bellatores, laboratores*) сприймався як земне відображення потрібної структури ангельських чинів. Теологічне обґрунтування Фоми Аквінського та Августина Блаженного легітимізувало соціальну нерівність як необхідну умову гармонії, де кожен «чин» виконує свою роль для загального блага. Система васалітету, заснована на особистій вірності та присязі, стала

юридичним втіленням релігійної ідеї завіту та служіння. Васальна присяга перетворила механічне підпорядкування на етичний акт, де порушення вірності сеньйору прирівнювалося до гріха проти Бога, що забезпечило неймовірну стійкість соціальних зв'язків у часи децентралізації.

Сакралізація влади в середньовічній Європі стала ключовим механізмом легітимації політичного устрою. Феномен «помазання на царство» та концепція королів як «образів Христа» (*imago Christi*) надали світським інституціям літургійного характеру. Королівська влада була не просто адміністративним органом, а сакральним центром, що утримував земне царство від хаосу. Водночас це накладало на монарха суворі моральні зобов'язання: захист Церкви, вдів, сиріт та знедолених. Правосуддя почало сприйматися не лише як засіб покарання, а як інструмент відновлення божественної справедливості на землі. Канонічне право, інтегруючись із нормами римського права (*Corpus Juris Civilis*), створило цілісне правове поле, де закон і мораль були нерозривними.

Особливу роль у підтримці цієї моделі відігравали символізм та ритуали. В умовах обмеженої грамотності саме візуальні знаки та сакральні обряди ставали головними носіями правової інформації. Церемонія омажу, передача інвеститури, використання релігійних символів на печатках та архітектурні образи соборів — усе це формувало «видиме право». Кожен юридичний акт мав духовне підтвердження, що робило суспільну угоду надзвичайно міцною. Доведено, що середньовічний символізм не був декоративним; він був способом залучення людини до вищої реальності, де земна власність (феод) розглядалася як дар від Бога, що передбачає відповідальне управління.

У роботі проаналізовано історичну рецепцію та трансформацію цих ідей у сучасному правовому просторі. Хоча епоха Просвітництва та модернізації формально скасувала становий поділ і секуляризувала владу, етичне ядро середньовічної моделі зберегло свій вплив. Принципи верховенства права, договірна природа відносин між владою і громадянином,

ідея людської гідності як божественного дару — усе це має коріння у середньовічному синтезі християнства та феодалізму. В українських реаліях процеси рецепції європейських норм сьогодні вимагають не просто копіювання текстів, а розуміння тих глибинних цінностей, на яких була вибудована європейська цивілізація. Гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами є продовженням багатовікового пошуку «праведного закону», який би захищав людину від свавілля.

На завершення слід підкреслити, що середньовічна феодальна система як «земна проекція Царства Небесного» була унікальним цивілізаційним досвідом побудови соціуму на засадах віри та ієрархічної відповідальності. Вона довела, що стабільність правової системи залежить не лише від сили примусу, а від глибини її морального та духовного обґрунтування. Навіть у сучасному секулярному світі ідея влади як служіння та закону як втілення справедливості залишається актуальним орієнтиром. Дослідження цієї теми дозволяє глибше зрозуміти витoki європейської правової ідентичності та важливість ціннісного фундаменту для будь-якої держави, що прагне сталого розвитку та захисту гідності своїх громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєв В.В. Михайло Брайчевський: імплікативна філософія та філософія часу // Наукові записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». 2002. Т.20. Історичні науки. Ч.1. С. 75 – 76.
2. Ал-Марвазі. Історія Хорезму // Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. К.: Наук. думка, 1988. С. 55, 126.
3. Ал-Масуді. Книга збудження уяви та напутств // Крисаченко В.С. Історія Криму в джерелах та документах. Ч.1. Чернівці: Митець, 1998. С. 239 –240.
4. Балух В. О., Коцур В. П. « Історія середніх віків : у двох томах », Том1 Раннє Середньовіччя // Видавництво : Наші книги ; Чернівці : 2010 р.
5. Беззубенко А.В. « Історія середніх віків (V – XV СТ.), Харків : 2021 р.
6. Бондар С.В. Філософська думка Київської Русі // Історія філософії України. К., 1994. С. 42 – 68.
7. Борисова О.В. Головні здобутки українського православ'я у царині культури // Українське релігієзнавство. 1999. №11. С. 86 – 88.
8. Борисова О.В. Генеза наукової парадигми історичного процесу в середні віки: Монографія. Луганськ: Альма–матер, 2005. 456 с.
9. Борисова О.В. До питання про деякі таємниці Літопису Руського // Вісник Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В.Даля. 2004. № 9(79). С. 176 – 182.
10. Борисова О.В. До проблеми становлення Української православної Церкви Київського Патріархату в Україні // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2000. 12(32), грудень. С. 118 – 123.
11. Борисова О.В. Історико-географічний фактор у проблемі простору свідомості // Історичні записки: Зб. наук. пр. – Вип. 6. Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля. С.157 – 162.

12. Борисова О.В. Парадигмальний підхід у дослідженні проблем духовності // Духовність українства: Зб. наук. пр. – Вип. VII / Ред. кол. Ю.М. Білодід та ін. Житомир: Вид-во ІПСТ. 2004. С. 26 – 31.
13. Борисова О.В. Феномен Клімата // Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2005. № 14 (94). С. 139 – 145.
14. Борисова О.В., Климов А.О. Історичні підвалини Київського Патріархату. Луганськ: Альма-матер, 2001. 136 с.
15. Борисова О.В., Орешкін М.В. Медіоланський Едикт (313 р.) і Загальна декларація прав людини (1948 р.): паралелі і взаємозв'язок // Вісник Луганської академії внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ. Ідея правової держави: історія і сучасність: Спец. вип. у 5-ти ч. – Ч.3. Луганськ, 2004. С. 147 – 152.
16. Борисова Ольга. Головна проблема сучасного українського православ'я у ментальній іпостасі Церкви // Відомості митрополії УАПЦ у діаспорі й єпархії у Великій Британії. 2000. Ч.3(303). С. 11 - 17.
17. Борисова Ольга. До проблеми апостольського походження Української Церкви // Відомості митрополії УАПЦ у діаспорі й єпархії у Великій Британії. 2000. Ч.2(302). С. 15 – 19.
18. Борисова Ольга. Історіософія поезії української поетеси Раїси Лук'янчук // Бахмутський шлях. 2006. № 1–2. С. 165 – 169
19. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. К.: Наук. думка, 1988. 259 с.
20. Брайчевський С.М. Імплікативна філософія Михайла Брайчевського // Наукові записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». 2002. Т.20. С.71–75.
21. Винградов Г. М. Інтелектуальна модель давньоруського феодалізму: історіографічні й теоретико-методологічні виміри. Україна гуманітарних і соціально-економічних вимірах: Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції. 30 – 31 березня 2018 р. м. Дніпро / Наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро, 2018. Ч. I. С. 162 – 164.

22. Виноградов Г. М. Категорія «феодалізм» в теоретико-методологічних обіймах сучасної медієвістики. Актуальні проблеми розвитку освіти і науки а умовах глобалізації: Матеріали II Всеукраїнської наукової кон-ференції, м. Дніпро, 28-29 жовтня 2016 р. / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро, 2016. Ч. II. С. 163 – 165.
23. Виноградов Г. М. Ключові алгоритми створення середньовічними інтелектуалами символічно-лінгвістичної моделі феодалізму. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. 2016. Т. 24. № 1. С. 9 – 11.
24. Виноградов Г. М. Пасинок Клію: об'єктивні та суб'єктивні причини концептуальної невизначеності дав-ньоруського феодалізму. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України / ред. кол.: Г. В. Папакін (гол. ред.) та ін. Київ, 2015. Т.30. С. 33 – 42.
25. Виноградов Г. М. Середньовічна християнська цивілізація як богословсько-лінгвістична модель. Філо-софія. Культура. Життя: [міжвуз. зб. наук. пр.] / ред. кол.: Капітон В.П. (гол. ред.) та ін. Дніпро, 2014. Вип. 40. С. 6 – 16
26. Гай Плїній Секунд. Природнича історія // Крисаченко В.С. Історія Криму в джерелах і документах. Ч.1. Чернівці: Митець, 1998. С.71 – 78.
27. Геродот з Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України V ст. перед Христом. К.: Довіра, 1992. 72 с.
28. Головка Б.А. Філософська антропологія: Навч. посібник. К.: ІЗМН, 1997. –240 с
29. Горбаченко Т.Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект: Монографія. К.: Видавничий центр «Академія», 2001. 272 с.
30. Горбаченко Т.Г. Ранньохристиянські апокрифи: новозавітні парафрази і «гностична ересь» // Християнство і духовність: Зб. матеріалів II Міжнар.

наук. конф. циклу «Християнство: історія та сучасність». К.: Знання, 1998. С.78 – 86.

31. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків практикум частина І https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf 8.

Григорій Турський» Історія франків «, 573 – 593/594 pp.

32. Горський В.С. До характеристики філософсько-історичних уявлень в культурі Київської Руси // Філософська думка. 1984. №3. С.77 – 88.

33. Зборовська К. Релігійні основи державності. *Український історичний збірник* №13 (2) 2010р. 145-157с.

34. Історія середніх віків. Частина 1. Раннє та класичне середньовіччя (V – середина XIV століття): навчально-методичні матеріали та плани семінарських занять для студентів 2 курсу історико-юридичного факультету. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. – 64 с.

35. Кіндер Г., Хільгеман В. «Всесвітня історія: dtv-Atlas»: Пер. з нім. К.:Знання-Прес, 2001.

36. Кіндер Г., Хільгеман В., «Всесвітня історія»: Пер. з нім. К.:Знання-Прес, 2001 р.

37. Рудь М. О. Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К. Либідь, 2005.

38. Святий Григорій Великий. Діалоги. Життя та подвиги св. Бенедикта. Львів, Вид.: «Місіонер», 2019. 120 с.

39. Собуцький М. Мовна ситуація і мовно-культурний простір західноєвропейського середньовіччя. *Мовознавчі студії*. 2014. Випуск 57. С. 93-97.

40. Собуцький М. Пролегомени до вивчення культури європейського Середньовіччя. Філософська і соціологічна думка. 1996. № 1-2. С. 134-158.

41. Шемшученко Ю. С. Франкська держава // *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004.

42. Appiah-Kubi F., Karikari I. O. The Kingdom of God in the Church and the Experience of Human History. E-Journal of Religious and Theological Studies - 2021 Issue, Vol.7 No.7 Pp. 97-106.
43. Arnold J. The Oxford Handbook of Medieval Christianity. Oxford University Press. 2014. 580 p.
44. Bloch M. Feudal society. University of Chicago Press. 1961. 498 p.
45. Cooke B., Macy G. Christian Symbol and Ritual: An Introduction. Oxford University Press. 2005. 192 p.
46. Delabastita V., Maes S. The Feudal Origins of Manorial Prosperity: Social Interactions in 11th-century England. Department of Economics, KU Leuven. 2022. 55 p.
47. Doyle W. The Oxford Handbook of the Ancien Régime. OUP Oxford. 2012. 583 p.
48. Gendrolis, E. (1968) "The Social Role of Religion in Feudal Society", Problemos, 1. 1968. Pp. 47–55.
49. Goodman M. The ruling class of Judaea : the origins of the Jewish revolt against Rome, A.D. 66-70. New York: Cambridge University Press. 1987. 263 p.
50. Guerreau A. Fief, féodalité, féodalisme. Enjeux sociaux et réflexion historienne. Annales ESC. 1990. Vol. 45. P. 137 – 166.
51. Guerreau A. L'Avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du Moyen Âge au XXIe siècle? P., 2001. 468 p.
52. Guerreau A. Le féodalisme. Un horizon théorique. P., 1980. 456 p.
53. Hall R. B. Moral Authority as a Power Resource. Cambridge University Press. 2003. Pp. 591-622.
54. Henry-Noel D. A. Philip Augustus and the Ideological Development of Sacral Kingship in Medieval France. Queen's University Kingston, Ontario, Canada. 2017. 172 p.
55. Jovanović K., Miljan S. Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe. Amsterdam University Press. 2017. 186 p.

56. Kantorowicz E. H. *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton, N.J. : Princeton University Press. 1997. 568 p.
57. Kloppenborg J. .S. *The Tenants in the vineyard: Ideology, economics, and agrarian conflict in Jewish Palestine*. Tübingen: Mohr Siebeck. 2006. 651 p.
58. Kuchenbuch L. "Feudalismus": Versuch über Gebrauchsstrategien eines wissenspolitischen Reizwortes. *Die Gegenwart des Feudalismus. Présence du féodalisme et présent de la féodalité. The Presence of Feudalism* / Hrsg. von N. Fryde, P. Monnet, O. G. Oexle. Göttingen, 2002. 293 – 323.
59. Kunhiyop S. W. *African Christian Ethics*. Grand Rapids, Mich.: Hippo Books. 2008. 400 p.
60. Rauschenbusch W. *Christianity and the social crisis*. New York : The Macmillan company; London, Macmillan. 1907. 429 p.
61. Reynolds S. *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*. Clarendon Press. 1996. 544 p.
62. Rossi D. *The Role of Religion in Shaping Medieval European Society*. *International Journal of History Research*, 4(1). 2024. Pp. 13 – 23.
63. Seachris J.W., Goertz S. *God and Meaning*. London: Bloomsbury. 2016. 265 p.
64. Vasiliu D. *Feudalism and the medieval societal hierarchy*. University of Bucharest. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/333675110_Feudalism_and_the_medieval_societal_hierarchy
65. Willis W. L. *The Kingdom of God in 20th-century interpretation*. Peabody, Mass.: Hendrickson Publishers. 1987. 208 p.